

دبیرستان کزازی

قدیمی ترین دبیرستان کرمانشاه

دبیرستان کزازی

قدیمی ترین دبیرستان کرمانشاه

سیامک خدیوی

جدید و نیز گسترش شعب معارف به تصویب رسید که اکثراً مربوط به سال ۱۳۰۶ و پس از آن می باشد (۲).

در همین ایام یعنی تقریباً در فاصله بین ۱۳۰۷ش تا ۱۳۲۰ش شاهد احداث دبیرستان های متعددی در پایتخت و دیگر شهرها هستیم که به غیر از شیوه جدید تعلیم و تربیت، از نظر معماری نیز با مدارس قدیمی متفاوت بوده و اکثراً از سبک های معماری متداول در اروپا پیروی می نمودند (۳)، برخی از آنها را معماران بزرگی چون مارکف، جعفرخان معمارباشی، وارطان هوانسیان و پل آبکار طراحی نموده اند، که با استفاده از مطالب مندرج در نشریه های آن زمان میتوان به تاریخچه و اسامی چند نمونه از این دبیرستانها که در ذیل آمده است پی برد:

«در تمام شهرهای مهم کشور از طرف معارف، ساختمانهای جدید برای دبیرستان ها در دست اقدام و در شرف اختتام می باشد که از جمله این تأسیسات دبیرستان پهلوی همدان بود که مراسم افتتاح آن چند روز قبل معمول گردید. «
(روزنامه اطلاعات ش ۲۸۴۳ سال ۱۳۱۵) (۴)

نشریه تاریخچه ساختمانها و تعمیرات معارفی و اوقافی در این باره چنین اطلاع می دهد:

«ساختمان مذکور طبق نقشه مسیو مارکف شروع گردید؛ مساحت کل زیر بنا ۲۶۴۷ مترمربع و دارای ۲۰ اطاق و سالن وسیع میباشد ...»

در همین نشریه مراحل ساخت دبیرستانی در شهر سازی گزارش شده است:

«ساختمان این مدرسه در تاریخ ۲۰ مهر ۱۳۱۴ آغاز گردید. در بدو امر نقشه آن به وسیله مسیو مارکف ترسیم شد و توسط مسیو برزکف اجراء شد. ولی از تیر ۱۳۱۴ هـ.ش ساختمان مزبور به آقای ناصر زنگنه واگذار شد و عملیات اجرایی آن توسط معمار استاد اسماعیل کارکوف ادامه یافت ...» (۵)

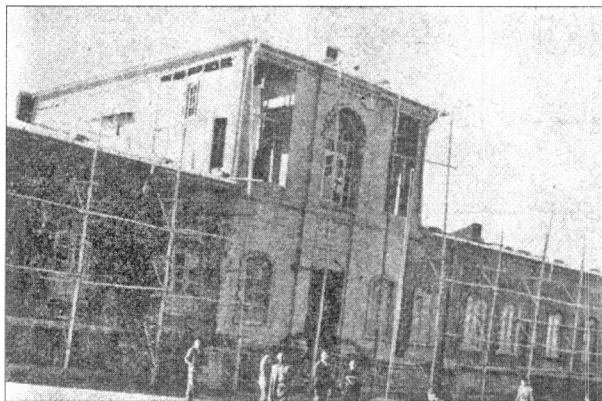
دبیرستان فیروزبهرام (۱۳۱۱)، دبیرستان انوشیروان دادگر (۱۳۱۳)، هنرستان دختران (۱۷-۱۳۱۴) و ... از جمله دبیرستانهایی هستند که با صرف هزینه دولت و با انتخاب معماران برجسته آن زمان در تهران ساخته شده اند.

به همین ترتیب و البته با هزینه های کمتر نسبت به مدارس معروف و نمونه و با استفاده از استادکاران و معماران گمنام تعداد بسیاری دبستان و دبیرستان در تهران و دیگر شهرها ساخته شد که همگی به شیوه جدید و با پیروی از پلان برون گرا و مطابق با ضوابط وزارت فرهنگ انجام یافته بود.

مقدمه

قبل از پرداختن به دبیرستان کزازی در کرمانشاه و بجای مقدمه لازم است هر چند مختصر به روند متداول شدن مدارس مدرن در ایران اشاره ای گردد؛

اگر چه احداث مدارس به شیوه نوین در دوره قاجاریه آغاز و با انقلاب مشروطه زمینه های مساعدتری نیز در این راستا بوجود آمد (۱)، اما ساخت دبستان ها و دبیرستانها در سطح وسیع که از حمایت های همه جانبه دولت برخوردار باشد، تنها مدتی پس از به روی کار آمدن حکومت پهلوی اول متداول و جزء برنامه های مستمر دولت قرار گرفت و در این زمینه قوانین و نظامنامه هایی در خصوص تهیه اعتبارات و تشکیل مدارس

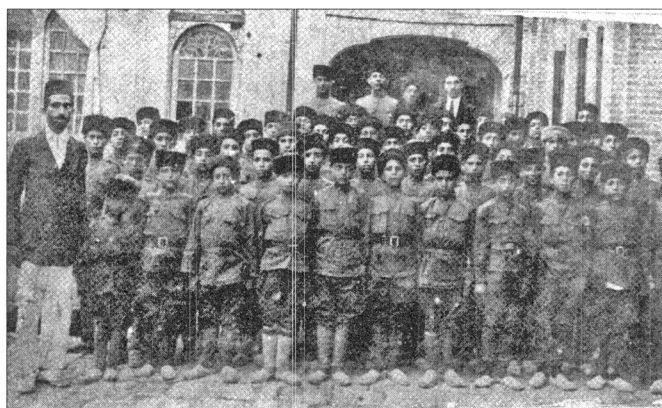
۲. دبیرستان کزازی - در حال ساخت (۱۳۰۱۹)

کمیسیونی مرکب از آقایان حسام الدوله رئیس دارائی- محمد رضا دولو (آصف الملک) کارگزار- معتمد السلطان رئیس پست- مرحوم عبدالحسین آل آقا (قوام العلماء)- مرحوم مهدی امینی (عماد الرعایا) آقا شیخ علی- مرحوم وکیل الملک- سرهنگ عبدالرضا خان- جمال مقامع سید احمد آقا میر عبدالباقی. مهدی صباح (معتمد التجار)- سید عباس بزاز- نصرت السلطان- دکتر احمد خان- مهدی فرهپور تشکیل داد و عملیات پیشین کمیسیون بنائی را در نظر گرفته، با اخذ اعانه و نمایش وجوهی تهیه کرد و با احمد آقا خان امیر لشکر (سپهد امیر احمدی) در این خصوص داخل مذاکره شد. بالاخره در آبان ۱۳۰۱ در منزل آقای امیر لشکر عده ای از محترمین دعوت شدند و پس از قرائت خطابه مفصلی راجع به بنای مدرسه هر یک از حاضرین مبلغی تقبل کردند و در نتیجه سی و چهار هزار و دو یست و نود ریال وصول و مجدداً کمیسیونی بنام کمیسیون بنائی تشکیل گردید.

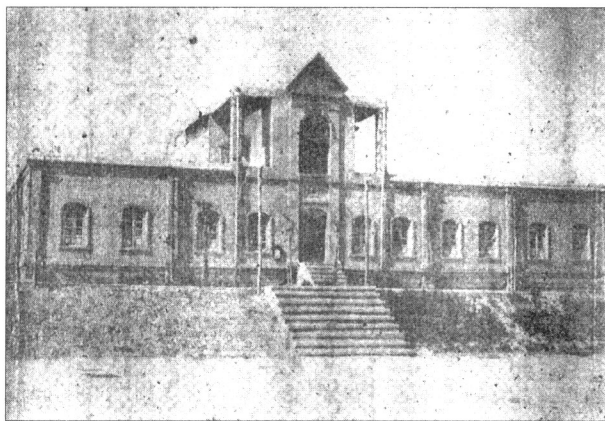
از یک طرف کمیسیون شروع به امر بنا نمود و از طرف دیگر عده ای از فرهنگ دوستان تحت نظر مرحوم کزازی با جدیت و فعالیت قابل تقدیر از نمایش و اعانه و غیره عایداتی فراهم کرده طولی نکشید که قسمت مهم بنا ساخته شد. «(۶)

مشکل تهیه اعتبار تنها مربوط به احداث دبیرستان کزازی نبوده و این امر شامل کلیه هزینه هائی می شد که می بایست هر ساله صرف نگهداری دستگاه فرهنگ و آموزش در آن عهد گردد.

بغیر از کزازی معارف خواهان دیگر نیز بطرق گوناگون با این مشکل مقابله

۳. محصلین دبیرستان احمدیه در لباس نظام (بعد از اصلاحات مرحوم کزازی)

۱. عکس قدیمی دبیرستان کزازی - قبل از تغییرات و الحاقات

در مقایسه با موارد فوق الذکر دبیرستان کزازی با تمام شباهت هایش به این گونه مدارس، سرگذشتی بسیار متفاوت و دیگر گونه دارد؛ احداث آن مربوط به قبل از مدرسه سازی های دوره پهلوی است و در زمانی بنا گردید که احداث مدارس مدرن و گام برداشتن در راه فرهنگ و معارف و به ویژه پیشبرد شیوه های نوین آموزشی، مبارزه ای سخت و پیگیر را طلب می نمود؛ تا آنجا که مرحوم کزازی برای تأمین هزینه های ساخت این دبیرستان با مشکلات بی شماری مواجه شد و به منظور حل معضلات مالی تمهیداتی را به کار بست؛ از آن جمله اخذ اعانه از افراد خیر و نیز فعالیت هائی از قبیل به کار گیری هنرمندان در اجرای نمایشنامه ها و جمع آوری عایدات حاصل از آن بوده است. انجام بعضی از این فعالیتها در سالنامه دبیرستان شاپور منتشر شده که شرحی از آن را در ذیل می آوریم:

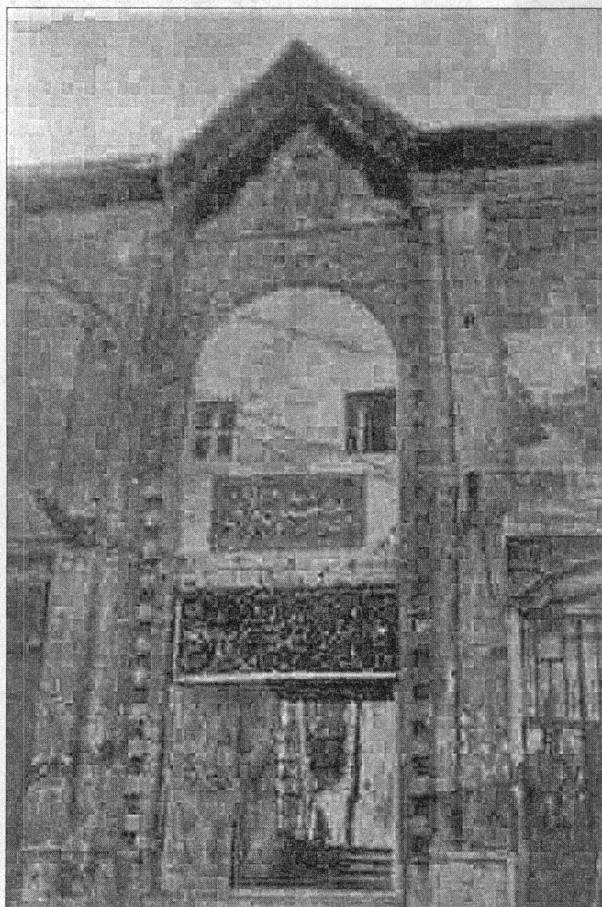
((در موقع ورود شاهزاده سلیمان میرزا از هند مسئله ساختمان مجدداً تحت شور درآمد و در هشتم جمادی الثانی ۱۳۳۹ (بهمن ۱۲۹۹) آقای سلیمان میرزا و حکمران وقت و عده کثیری از رؤساء ادارات و اهالی شهر در محل فعلی مدرسه حاضر شدند و اولین کلنگ را بزمین زدند.

برای تعقیب امر کمیسیونی انتخاب شد این کمیسیون هم بواسطه کودتا و گرفتاری آقای صارم الدوله تعطیل گردید.

مرحوم کزازی از اول ورود شروع به فراهم کردن مقدمات بنای مدرسه نمود و در نهم جمادی الثانی ۱۳۴۰ قمری (۱۳۰۰ شمسی)

را از مؤدیان مالیاتی وصول نکرده بود و فقط بیست هزار و نهصد و بیست ریال پرداخته بود، بنابراین واسطه از همان روزهای اول اداره فرهنگ دچار زحمت گردید و مکرراً از وزارت متبوع در این خصوص کسب تکلیف نموده و مساعدت می طلبید که متأسفانه این تلاشها مثمر ثمر واقع نگردید و زمانی هم موفق به وصول درآمدهای حاصله از عایدات فوق الذکر شدند که اداره فرهنگ طلب کاران زیادی داشت و با افزایش هزینه های روزافزون آموزشگاه با داشتن این عایدات نیز قادر به پرداخت بدهی های سابق خود نبوده و با کسر بودجه مواجه بودند.

در واقع هزینه های آنها بیش از صد و شصت هزار ریال بود، و این در حالی بود که کلیه درآمدهای فرهنگی از گمرک و دارائی و نواقل و اعانات و غیره فقط بالغ بر یکصد و سی هزار ریال بود، بنابراین، این اداره مبلغی در حدود سی هزار ریال کسر بودجه داشت و اداره فرهنگ همواره از سوی طلبکاران مورد مزاحمت قرار می گرفت. به همین دلیل مرحوم سپهری برای تصفیه این امر در آبان ۱۲۹۹ عازم طهران گردید و کفالت اداره فرهنگ را به آقای تقی رهبر واگذار کرد. (۷)

۴- سردر دبیرستان کوزای (قبل از تخریب)

می نمودند، از آن جمله مرحوم معاضدالملک بود که در این مور به نقل قولی از سالنامه مذکور می پردازیم:

"مرحوم معاضدالملک: نخست انجمنی از معارف خواهان بنام کمیسیون معارف تشکیل داد که با کمک فکری آنان سر و صورتی بامور فرهنگی کرمانشاهان بدهد. سپس با همراهی لامبر مولیتور رئیس دارائی و گمرکات و موافقت تجار موفق گردید که عدلی پنج دینار از کالاهای رسیده توسط اداره گمرک اخذ و برای بودجه فرهنگی با اداره فرهنگ در آخر هر ماه تأدیه شود و اداره گمرک ۱۸ دلو (بهمن) ۱۲۹۱ شمسی عدلی یکشاهی بنام فرهنگ دریافت نمود ...

بنا به مندرجات همین سالنامه:

مرحوم معاضدالملک تا غره ربیع الاول ۱۳۳۴ قمری (دی ۱۲۹۴ شمسی) که آقای سید ابوالقاسم بهبهانی بسمت ریاست فرهنگ کرمانشاهان وارد شدند در نگهداری دبستانها و پیشرفت فرهنگ متحمل زحمات زیاد گشته بویژه برای تأمین بودجه خیلی دچار اشکال گردید و چون در اواخر ۱۲۹۳ شمسی بواسطه جنگ بین المللی و بسته شدن راه تجارت درآمد گمرکی تنزل فاحش کرد و اشکالات مزبور زیادتیر شد مرحوم معاضدالملک با درآمد نمایش و اخذ اعانه و حق التولیه مسجد عماد الدوله و غیره از انحلال دبستانها جلوگیری می کرد ...

علاوه بر صرف عایداتی این چنینی معارف خواهان بر آن شدند تا به طرق دیگری به کسب عایدات پردازند، از آنجمله مذاکره مرحوم سپهری با تجار داخلی است که بنا شد اداره گمرک از کالاهای رسیده به جای هر عدل یک شاهی، عدلی صد دینار اخذ نماید که تجار این تقاضا را قبول کردند و گمرک هم طبق آن عمل نمود. و دیگر اینکه بعضی از محترمین اهالی راجع بعلاوه کردن دوابی یکشاهی بر مالیات نواقل مذاکراتی بعمل آورد- اهالی این تقاضا را حسن استقبال نمودند؛ در اوایل خرداد ۱۲۹۹ در شهر کرمانشاه و قصر شیرین و کرند و صحنه و کنگاور شروع بوصول آن گردید و بدین وسیله عایدات زیادی برای فرهنگ پیدا شد. در ضمن از بودجه فرهنگ هم در امر راه اندازی مدارس استفاده نمود.

بودجه فرهنگ:

بموجب حکم صادره از سوی وزارت فرهنگ مقرر شده بود که اداره فرهنگ کرمانشاه پنجهزار ریال بابت اثاثیه و هر ماهه دو هزار و پانصد ریال هزینه آموزشگاهها را از اداره دارائی از محل درآمد تومانی دو بیست دینار و خرواری یکقران مصوبه جلسه ۲۸ جمادی الاولی ۱۳۳۶ (اسفند ۱۲۹۶) هیئت وزیران دریافت نماید ولی اداره دارائی در ظرف ۲۲ ماه بواسطه اینکه این درآمد

افتخاراً عهده دار و یکصد و پنجاه تومان در هر برج از بودجه بلدیة برای این مدرسه تخصیص داده شد. ۸

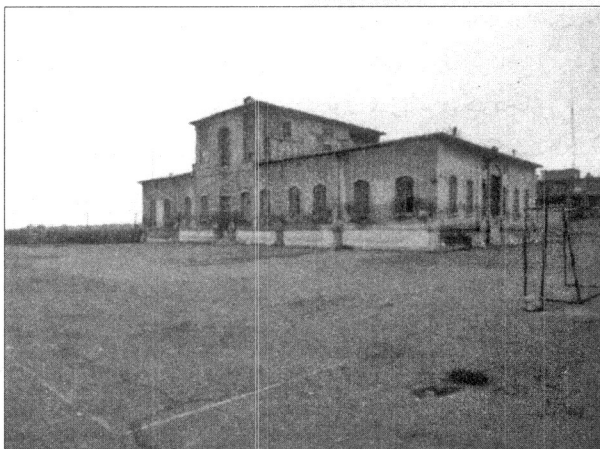
همانطور که گفته شد احداث مدارس دخترانه و دیگر اهداف ترقی خواهانه کزازی موجبات برانگیختن خشم افراد و گروههای متعصب را فراهم آور تا آنجا که اندیشه از میان برداشتن این عنصر پیشرو را نمودند.

مرحوم سید محمد غیرت در ضمن معرفی مختصر کزازی در این باره چنین آورده است:

«آمرحوم تحصیلات خود را در کرمانشاه به پایان رسانیده

از بدو جوانی جزء احرار و آزادیخواهان و از پیشقدمان پرحرارت و مؤثر حزب دموکرات بوده در دوره دوم و سوم تقنینیه از طرف اهالی کرمانشاه به نمایندگی مجلس شورای ملی انتخاب شد چنانکه می دانم دوره سوم مجلس شورای ملی بعلت جنگ بین المللی و تهاجم خارجیان منتهی به مسئله مهاجرت شد و آن مرحوم در صف آزادیخواهان به

کرمانشاه و بغداد و اسلامبول و برلن مهاجرت و چند سال در اسلامبول و برلن ساکن بود. بعد از رفع مشکلات جنگ و اغتشاش های سیاسی که کشور ایران هم بحرانه و پریشانیها را پشت سر می گذاشت به طرف وطن عزیزت و در تهران با اینکه دولت وقت او را به کارهای بزرگ تر دعوت کرد خود داوطلب ریاست فرهنگ کرمانشاه شد تا با تجربیاتی که از دنیای متمدن اندوخته از راه مثبت و مستقیم بهترین خدمت را به ابناء وطن بنماید و آمال ملی خود را به منصفه اجراء در آورد (بهمن ۱۳۰۰) لدی الورود به کارهای اساسی برای پیشرفت فرهنگ کرمانشاه دست زد و شالوده بنای معارف صحیحی را ریخت. دبیرستان بزرگی را بنا نهاد و مدرسه دوشیزگان را با وجود مشکلات روز تأسیس و خدمات بسیاری در بهبود وضع فرهنگی کرمانشاه

۵. نمای دبیرستان کزازی (ساختمان اصلی)

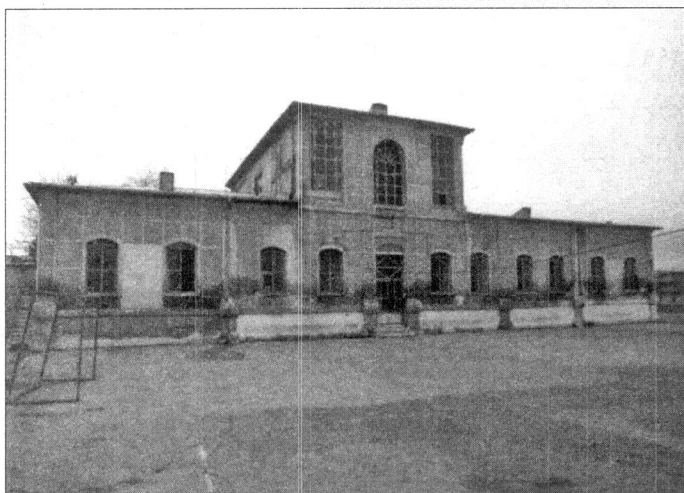
فائق آمدن بر مشکلات مالی، با تمام اهمیتی که داشت در واقع یکی از موانع کوچک بر سر راه معارف خواهان بشمار می آمد و گرفتاری بزرگتر مقابله با مرتجعین و دشمنان علم و فرهنگ و ایده های واپسگرایانه آنها بود که مرحوم کزازی عاقبت الامر جان بر سر آن کار نهاد. کزازی در راه پر فراز و نشیب آزادیخواهی و فرهنگ دوستی از هیچ کوششی دریغ

نورزید و تمام عمر گرانبها را در این راه صرف کرد. وی از مشروطه خواهان بنام بود که جدیت فراوان در ترویج علوم جدید و شیوه های آموزشی مدرن نمود، خصوصاً معتقد بود که امکانات تحصیل برای زنان هم باید مهیا گردد و این بخش از جامعه که بیشتر مورد محرومیت واقع شده بود، و در جهل بسر می برد، نیز از موهبت سواد، دانش و دانستن بهره مند گردد. مرحوم سید حسین سلطانی در باره کوششهای کزازی در امر تأسیس مدارس دخترانه چنین می نگارد:

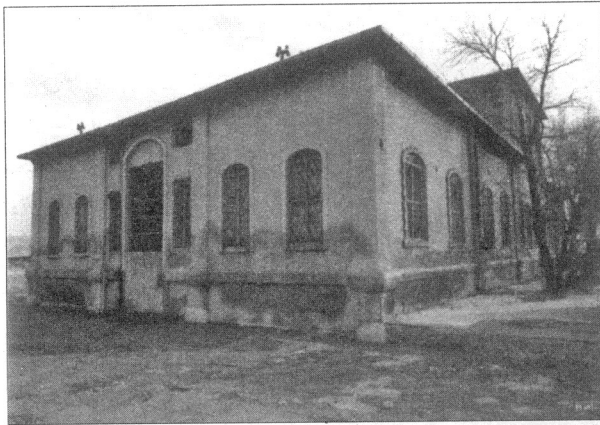
تحصیلات نسوان منحصر بچند مکتب خانه زنانه بوده و در مدارس امریکائی و آلیانس هم عده ای از محصولات ملل متنوعه و معدودی از مسلمات تحصیل مینمودند برای تحصیلات نسوان مدرسه مستقلی وجود نداشت.

مرحوم کزازی از اول ورود این مسئله مهمه را نصب العین نموده با وجود مخالفت های شدید با کمکهای مادی و معنوی شاهزاده عضدالسلطان حکمران وقت و معاضدت آقای احمد آقا خان امیر لشکر در شنبه دوم برج ثور ۱۳۰۱ مدرسه دوشیزگان عضدیه را تأسیس نمود.

در اول افتتاح هما خانم معتمد بمدریت منصوب گردید و دروس آن مدرسه را دو نفر از دخترهای شاهزاده عضدالسلطان

۶. نمای دبیرستان کزازی (ساختمان اصلی)

۸. دبیرستان کزازی (ساختمان اصلی - ضلع غربی)

پژوهشگران متأخر نیز واقعه مذکور را از دیدگاه های متفاوت مورد بررسی قرار داده اند؛ در اینجا به ذکر تحقیقات آقای محمد علی سلطانی بسنده می کنیم، باید دانست که تحقیقات این نویسنده ارجمند دقیق ترین و جامع ترین پژوهش در مورد ترور کزازی است که نگارنده تا کنون بدست آورده است، این متن را عیناً و بدون تغییرات در اینجا می آوریم:

« شهادت آقا سید حسین کزازی:

آقا سید حسین کزازی از آزادیخواهان بنام مشروطیت و از بنیانگذاران معارف نوین کرمانشاهان که چند دوره نمایندگی مجلس شورای ملی از سوی طرفداران حزب دموکرات آن زمان و نیز سفر مهاجرت در جنگ جهانی اول و اقامتی نسبتاً طولانی در برلن و مصاحبت با علامه قزوینی و تقی زاده و ... بیش از پیش به شهرت او افزود؛ در بازگشت به ایران؛ با توجه به پیشنهادهای فراوان از سوی دولتمردان برای احراز معاونت وزارت و حکمرانی، ریاست معارف کرمانشاه را برای انجام خدمات فرهنگی به همشهریان خود انتخاب و در این راه کوششی به سزا کرده و در واقع فرهنگ کرمانشاهان را زنده نمود.

(جغرافیای تاریخی و تاریخ مفصل کرمانشاهان ص ۳۰۳-۳۱۱)

۱۰. دبیرستان کزازی - سالن اجتماعات

۷. دبیرستان کزازی (سر در ساختمان اصلی - کاشی با تصویر امیر لشکر غرب)

کرد متأسفانه دست سوابق سیاسی از آستین تعصبات عامیانه او را در شب (۱۴ خرداد ۱۳۰۲) مضروب و مقتول و قلب معارف خواهان و آزادی پروران ایران را داغدار کرد.» (۹)

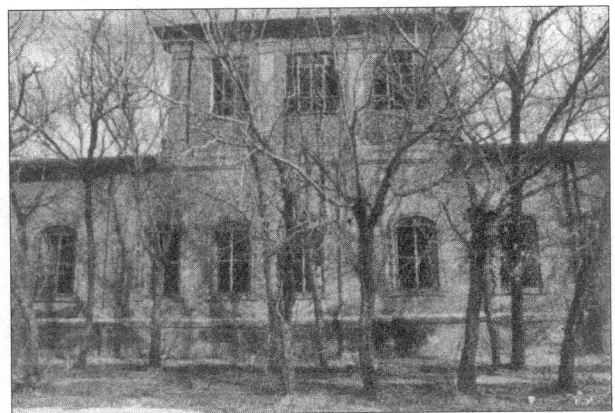
این واقعه موجب تأثر بسیاری از فرهنگ دوستان شده، هر یک به طریقی ابراز تحسر نموده، گاه با نطق و متینگ و چاپ مقاله در روزنامه ها به این عمل زشت اعتراض نموده و گاه عکس العمل این تحسر را در قطعه شعری ابراز می داشتند:

هر دم بدهان ز حیرت آرم انگشت
زانرو که شکسته شد معارف را پشت
ای سید محترم که کشتند تو را
هر کس که تو را کشت معارف را کشت

(غیرت کرمانشاهی) (۱۰)

در وطن خواهی و آزادی و ایران پروری
چندگونی ملک دیگر چون خیابانی نداشت
در خیابانی نظر کردی به کزازی نگر
تا نگوئی کان شهید نامور ثانی نداشت

(میرزا نصرالله جام جم شیرازی) (۱۱)

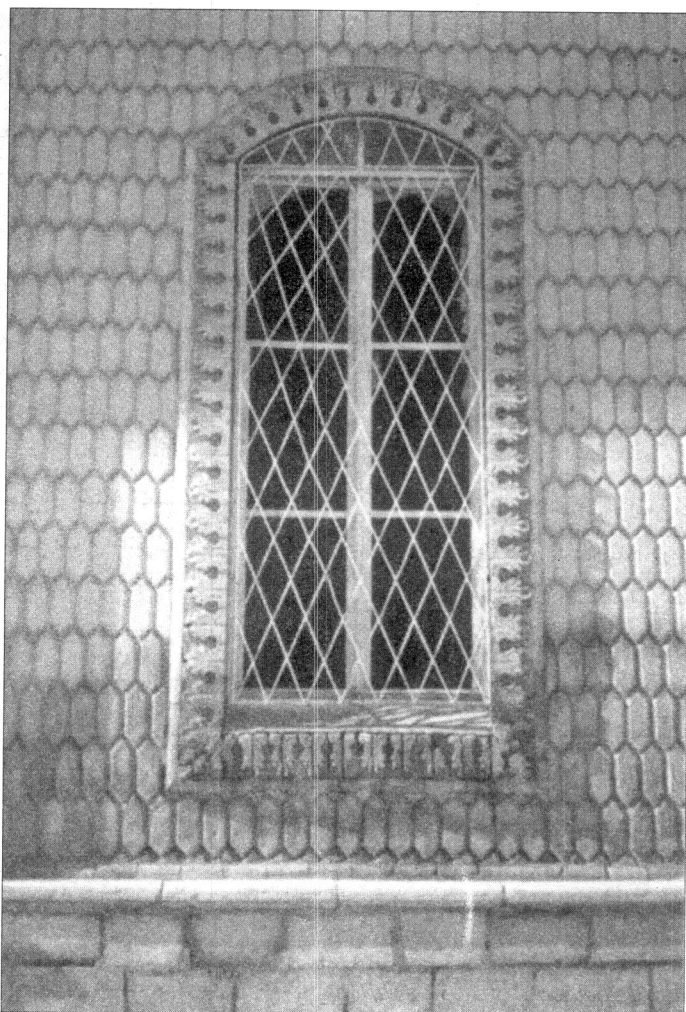
۹. دبیرستان کزازی - ساختمان اصلی - ضلع جنوبی (پشت ساختمان)

چنانکه فرهنگ و معارف این شهر با نام سید حسین کزازی

پیوندی ناگسستنی یافت. تلاش مدام کزازی در احیای معارف و بیداری افشار مختلف جامعه و استقبال اهالی از خدمات ایشان که موجب مرتبه و مقامی شایسته و مردمی برای او شده بود، سبب گردید تا بهر نحو سردمداران حزب مقابل دمکرات او را از سر راه بردارند، که علامه قزوینی در یادداشت‌های خود در این باره می نویسد:

(باری مرحوم کزازی در حدود هزار و سیصد و سی و نه قمری در زد و خورد حزبی در کرمانشاه کشته شد؛ رحمه الله علیه واسعه)

(محمد قزوینی، یادداشت‌ها، ج ۱ ص ۱۷۱)

۱۱. دبیرستان کزازی سالن اجتماعات - (جزئیات آجرکاری)

برای اجرای این نقشه راهی جز توسل به احمد آقا خان امیر لشکر غرب (امیر احمدی) نداشتند. او

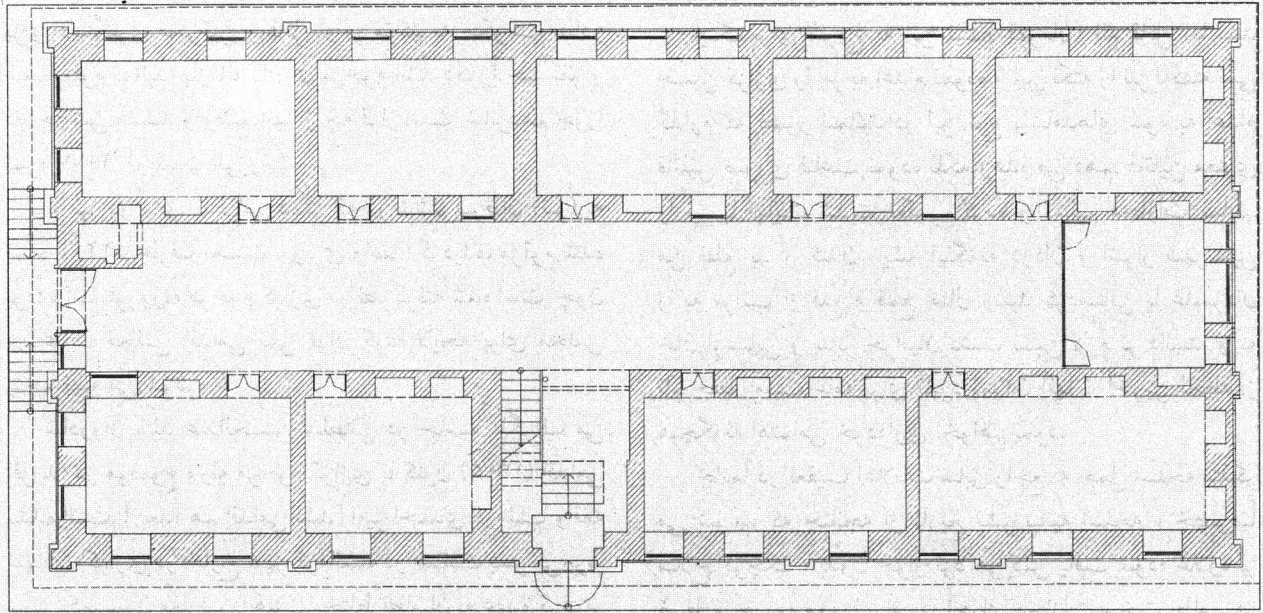
بین خانواده ای، شادروان سید حسین کزازی را مجبور به خروج از منزل می نماید. در پیچ کوچه ی امام جمعه [پشت بانک ملی مرکزی] در حالیکه آقای (غلامحسین معارفی) از نزدیکان مرحوم کزازی چراغ به دست از جلو حرکت می کرد و آقا سید حسین کزازی با مراجع در حال گفتگو بود؛ صدای گلوله شنیده می شود؛ محرکین که به همراه (قهرمان) بودند؛ او را از کمینگاه بیرون انداخته که نظر مردم را به او جلب نمایند؛ بیچاره فریب خورده در حین فرار وسیله غلامعلی خان تحویلدار (فرسیو) داماد مستعان الدوله، شناسایی می شود؛ که به منزل حائری کربلائی در کوچه (سید حسین حائری) در راستای بازار علافخانه، نزدیک مسجد حاج دلاباشی - وارد

می شود.

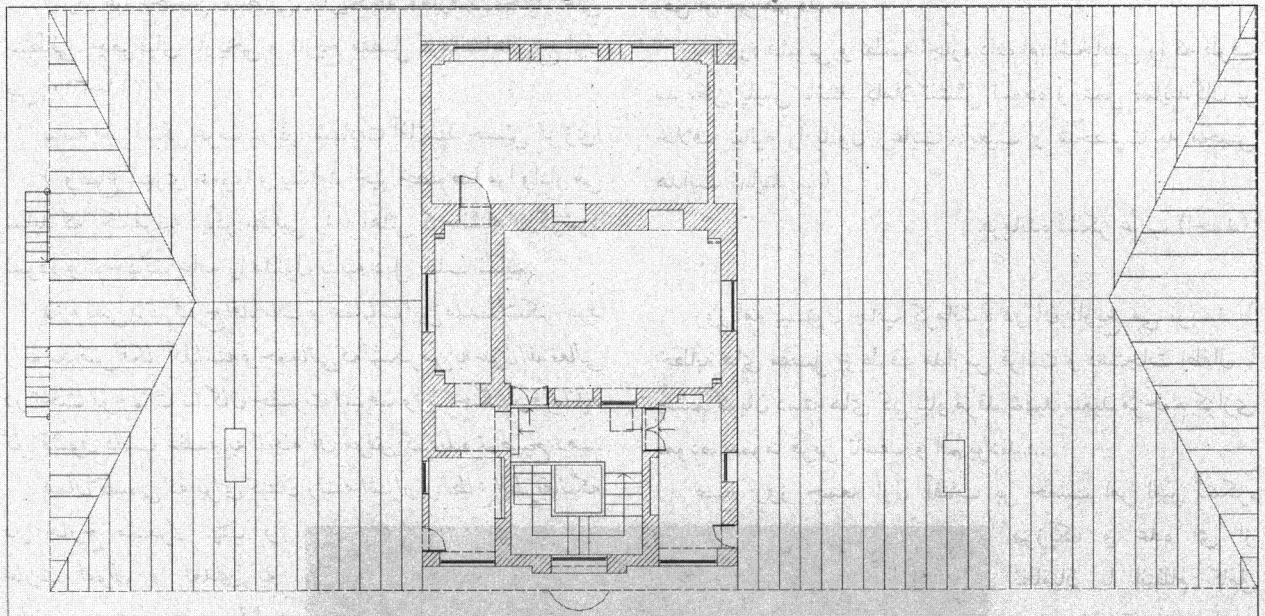
(مصاحبه با شادروان آقا سید محمود کزازی، زمستان ۶۶)
 رکن الدین خان مختاری رئیس تشکیلات نظمیه کرمانشاه که از انجام مأموریت مطلع می شود، ستوان دولتشاهی (پاسبان) رئیس کلانتری را مأمور دستگیری (قهرمان) می نماید او را دستگیر کرده، محبوس می سازند. نظامیان ! و اهالی شهر با تجلیل و احتراماتی که نظیر آن تا (۱۳۰۲) در کرمانشاه دیده نشده در تشییع جنازه آن مرحوم حاضر و چند روز متوالیاً مجلس ترحیم در مسجد عماد الدوله و مدارس انعقاد یافت. قهرمان، قاتل مرحوم کزازی بعد از محاکمه در صبح ۱۸ خرداد به دار مجازات آویخته شد و قربانی ساده لوحی خود و ترفند حکومت نظامی آن روز شد.

تلگراف واصله از طرف نخست وزیر وقت: اداره معارف واقعه قتل مرحوم کزازی موجب نهایت تأسف گردید. از طرف اینجانب به بازماندگان آن مرحوم تعزیت و تسلیت اظهار بدارید.

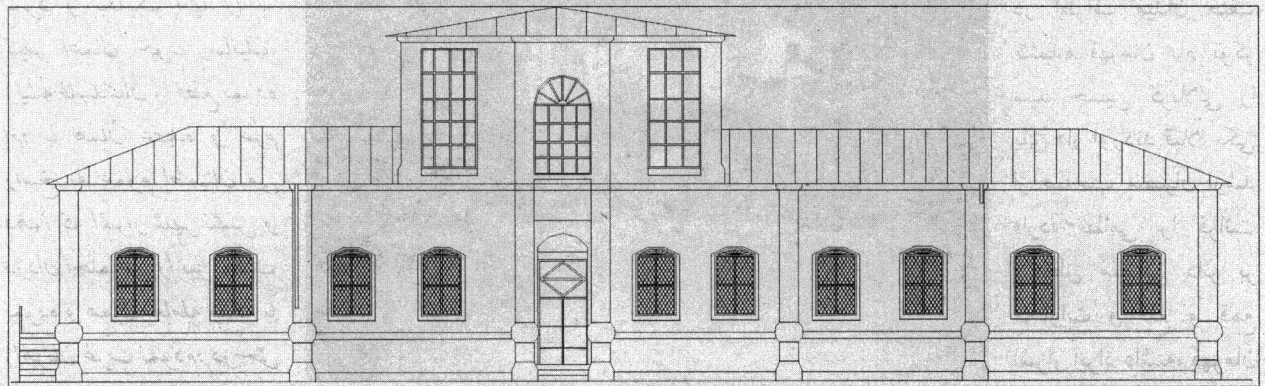
نیز که در مقابل زر و مال به هر جنایتی دست می زد، تطمیع شده، با نقشه قبلی دو تن از نظامیان را مأمور انجام این امر می نماید. (بختیار نام) و (الف) از مریدان اشرف الواعظین، [اشرف الواعظین پس از نهضت مشروطیت از طرفداران اعتدالی ها شد و شدیداً با شهید کزازی دشمنی می ورزید انتخاب بی تأثیر نبود]- انتخاب شدند، مأمورین مذکور در پی اجرای اهداف شوم خود (قهرمان) گماشته منزل (حاج سید حسین کربلائی) را انتخاب کردند. قهرمان مردی ساده لوح و شدیداً در مسائل مذهبی متعصب بود و آرزوی مجاورت در عتبات را داشت؛ مأمورین قهرمان را با وعده و وعیدهایی مطابق با آرزویش فریب دادند که : ترا با همکاری حکمران و امیر لشکر در عتبات مجاور کرده و مرگ کزازی وسیله اجر اخروی برای تو خواهد شد، زیرا کزازی در نظر دارد؛ مدارس نسوان را توسعه داده و موجب بدعت بیش از حد شود؛ پس در شب دوشنبه چهاردهم خرداد ۱۳۰۲ (۱۸ شوال ۱۳۴۱) وسیله ای فراهم کرده و برای اصلاح

۱. دبیرستان کزازی - ساختمان اصلی - (پلان همکف)

۲. دبیرستان کزازی - ساختمان اصلی - (طبقه اول)

۳. دبیرستان کزازی - ساختمان اصلی - (نمای شمالی)

برای دستگیری محرکین و قاتل اوامر مؤکد به حکومت صادر شد. معلوم نمائید؛ بازماندگان آن مرحوم اناثاً، ذکوراً چند نفر و در چه سن هستند و وضع آنها از چه قرار است. شانزدهم جوزا نمره ۲۰۷۷ (ریاست الوزراء)

و نیز در آخر، تلگرافی دیگر که در ششم سرطان (تیر) به نمره ۲۲۰۱ از طرف نخست وزیری واصل گردیده، مرقوم شده بود: «آسایش ورثه مرحوم کزازی در نظر گرفته شده است. چون در غیاب مجلس اقدامی نمی توان کرد؛ لایحه برای مجلس پنجم تهیه می شود.»

شادروان سید عبدالحسین سلطانی در حاشیه تلگراف می افزاید: در موضوع ورثه مرحوم کزازی تا کنون (۱۳۰۵) اقدامی نشده است. [بعدها هم اقدامی نشد] امیر احمدی در شب واقعه شهادت کزازی در خارج شهر کرمانشاه در ضیافت بسر می برد. سپس کمیسیون معارف را هیئت مختلط نظامیان به عهده گرفتند. (سید عبدالحسین سلطانی، تاریخچه معارف. محمد علی سلطانی، جغرافیای تاریخی و تاریخ مفصل کرمانشاهان، ج اول ص ۳۱۰-۳۱۱)

بیانیه امیر لشکر غرب درباره شهادت آقا سید حسین کزازی: (اوضاع شهری عموماً و پیشامد اخیر خصوصاً مرا وادار می نماید که یک مرتبه دیگر مطالبی را به اهالی کرمانشاهان گوشزد نموده و توجهات عامه را مدلول بیانیه ذیل جلب نمایم:

لازم نمی دانم شرح اقدامات و عملیات این مدت لشکر خود را به معرض افکار گذاشته و خدمتاتی که لشکر من به عون الله تعالی در تحت توجهات بندگان حضرت اشرف وزیر جنگ و فرمانده کل قشون دامت عظمه به انجام آن موفق گردیده توضیح دهم. همان قسمی که برای کندن ریشه اشرار و قطاع الطریقانیکه

در خارج مشغول نهب و غارت اموال و تعدی به نوامیس مردم بودند، قیام نمود و یکایک آنها را به کبفر اعمال خود رسانیده، ریشه فاسدشان را قطع نموده ام؛ با همان عقیده و عزم راسخ به عموم اطمینان می دهم، که اشرار شهر نشین و دزدان اجتماعی را نیز تعقیب نموده و همان معامله را که با راهزنان غرب نمودم؛ در حق آنان نیز معمول دارم.

اینک برای شروع به این نیت (قهرمان) نام قاتل آقا سید حسین کزازی را امر به اعدام نموده و این نکته را نیز ناگفته نمی گذارم که تصور نمائید در این نوع پیشامدهای سوء به اعدام قاتلین صوری قناعت نموده بلکه وعده می دهم؛ قاتلین معنوی را نیز با نهایت شدت تعقیب کرده و تسلیم مجازات نمایم. من قطع ید و کندن ریشه اینگونه دزدان و اشرار شهرنشین را به مراتب از قلع و قمع امثال رشید کردستانی یا علمردان خان لرستانی و سایر حرامیان دشت نشین لازم تر دانسته و به نام حفظ امنیت عامه برای نابود نمودن آنها تا آخرین لحظه از هیچگونه اهمیاتی خودداری نخواهم نمود.

خاتماً در تعقیب اعلانات سابق راجع به حمل اسلحه متذکر می شویم، که چنانچه از تاریخ نشر بیانیه اسلحه «خصوصاً سلاح کوچک» بدون جواز نزد هر کس یافت شود؛ علاوه بر ضبط و جریمه معمولی امر بر اجرای مجازات سخت نظامی در حق او خواهیم داد.

به اداره قشونی و نظمیه اجازه داده ام؛ اشخاصی را که طرف سوءظن پلیس باشند کاملاً تفتیش نموده و عمل نمایندگان بر خلاف بیانیه را بدون رعایت تابعیت و شخصیت به محبس هدایت نمایند ...)

فرمانده لشکر غرب (احمد)

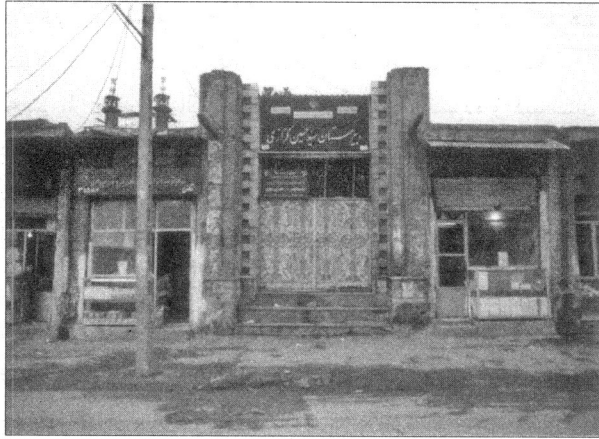
روزنامه بیستون چاپ کرمانشاه در آن تاریخ می نویسد: (خطابه های مفصل از طرف مدارس قرائت و دستجات اطفال با چشم گریان دسته های گل نثار مرقد شهید سعید مرحوم کزازی نموده، عموماً قرین تأسف و الم بودند....)

صبح روز جمعه اول آفتاب بر حسب امر امیر لشکر،

موزیک و عده ای از نظامیان با انتظام کامل به میدان توپخانه آمده در اطراف میدان صف کشیده قهرمان نام نوکر سید حسین کربلائی را پای دار آوردند قبلاً یکی از صاحب منصبان ارشد «ارد» نظامی را قرائت و نطق مفصلی دائر بر مجازات و قلع و قمع اشرار ایراد داشته، قهرمان

۱۲. دبیرستان کزازی (سالن اجتماعات - دید داخلی)

۱۴. دبیرستان کزازی - سردر اصلی بعد از تخریب

۱۳. دبیرستان کزازی - ساختمان اصلی و سالن اجتماعات

نظرات فرقه دموکرات در کرمانشاه، گویای مایه است که:
تو خود حدیث مفصل بخوان از این مجمل. (۱۲)

× × ×

دبیرستان کزازی در چنین زمانه ای و با این چنین مشقاتی ساخته شد؛ این مدرسه اگر چه عناوین متعددی نظیر "اولین دبیرستان" و اولین های دیگر را بخود اختصاص داده است، اما بیش از هر چیز دیگر می توان آنرا نماد مبارزه و مقاومت در برابر جهل و تعصب دانست. خوشبختانه این بنا همچنان استوار و پابرجاست.

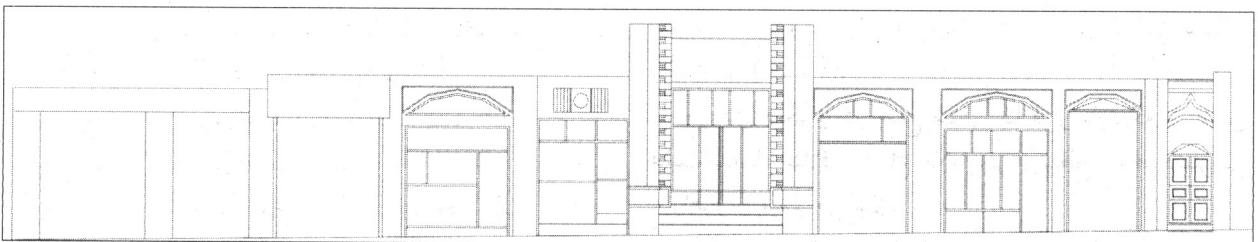
معماری بنای اصلی:

زمینی که ساختمان دبیرستان در آن بنا گردیده است در ابتدا

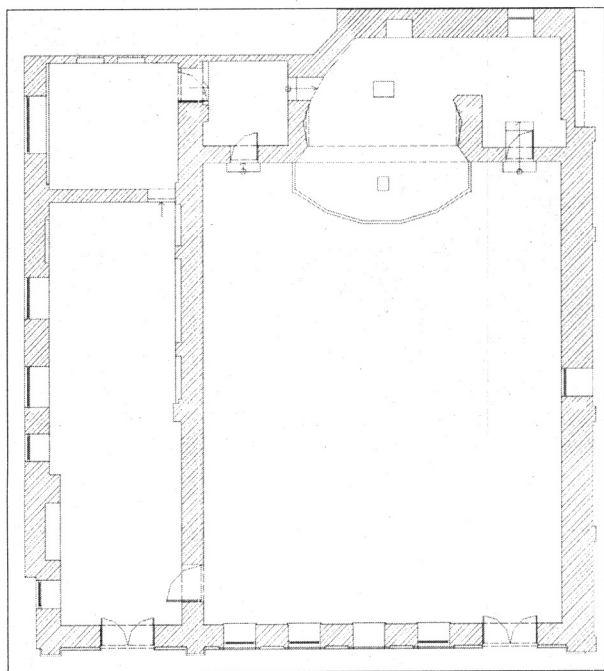
را مصلوب نموده، موزیک مترنم گردید. تا ساعت چهار از دسته جسد ضارب به دار آویخته و اهالی به تماشا آمده، مصلوب و محرک قتل کزازی را نفرین می کردند. ما از طرف عموم از آزادیخواهان و علاقه مندان به معارف و آسایش عامه تشکرات صمیمانه خدمت آقایان حکمران معظم و امیر لشکر محبوب غرب تقدیم و امیدواریم همانطوریکه برای تشفی قلوب جریحه دار آزادیخواهان و معارف پروران قاتل صوری را امر به اعدام فرمودند قاتلین معنوی را هم به دست مجازات و کیفر سپرده ... (ابراهیم خواجه نوری، بازیگران عصر طلایی، (امیر احمدی)، ص ۱۲۹، به نقل از روزنامه بیستون شماره ۳۵۶، مورخه ۲۱ جوزا، ۱۳۰۲، هجدهم جوزا ۱۳۰۲) که آخرین جمله آمده از گزارش روزنامه بیستون بیانگر

۱۰. دبیرستان کزازی - ساختمان شمالی و سردر ورودی (قبل از تخریب)

۱۱. دبیرستان کزازی - ساختمان شمالی و سردر ورودی (پس از تخریب)

۱۲. دبیرستان کزازی - ساختمان سالن اجتماعات - (پلان)

..... (۱۴).

ساختمان در عین حال ساده و از تزئینات بسیار کمی برخوردار است؛ حتی از قرینه سازی نیز پرهیز شده است؛ قرار نداشتن ورودی اصلی در وسط ساختمان، تأکیدی بر این مسئله است.

بنظر می رسد که بیشتر " کاربردی " بودن بنا مد نظر بوده است (نقشه ۳).

پلان بنا مستطیلی است به ابعاد ۳۶×۱۶ متر؛ راهروئی به عرض $۴/۵$ متر و به درازای تمام ساختمان یعنی ۳۶ متر، در وسط بنا قرار گرفته و کلاس های درس در طرفین این راهرو واقع شده اند؛ عرض کلاس ها $۴/۱۰$ متر و طول آنها از $۵/۱۰$ تا $۸/۷۴$ متر متغیر است. ارتفاع مفید از کف تا سقف $۳/۸$ متر می باشد. نورگیری کلاس ها از پنجره هائی که به حیاط باز می گردند تأمین شده است و هر کلاس به نسبت از ۲ تا ۳ پنجره را دارا می باشد.

در جبهه جنوبی ساختمان پنج کلاس و در جبهه شمالی که نمای اصلی بنا را تشکیل می دهد چهار کلاس قرار دارد؛ ورودی اصلی و راه پله به طبقه فوقانی نیز در قسمت شمالی واقع است (نقشه ۱).

ورودی دیگری در ضلع شرقی بنا قرار دارد که از طریق هشت پله با اختلاف ارتفاع $۱/۷۰$ متر از سطح حیاط دسترسی به راهرو را میسر می سازد.

طبقه فوقانی تشکیل یافته است از راه پله ها، اطاق مدیر و

مساحتی در حدود ۹۰۰۰ متر مربع را در برمی گرفته که هم اکنون این مساحت به نصف تقلیل یافته است، زیرا در دهه ۳۰ بخشی از ضلع شمالی حیاط وسیع آنرا جدا نموده و دبیرستان دیگری در آن احداث نموده اند. قسمتی از ضلع شرقی حیاط نیز در سالهای پس از انقلاب ضمیمه مسجد جامع که در جنب آن بود گردیده است. (۱۳)

ساختمان اصلی دبیرستان با پلانی برون گرا در قسمت جنوبی زمین قرار گرفته و تأثیر معماری اروپائی در آن مشهود و بقولی بیشتر یادآور معماری " روس " است که در آن عهد نفوذی در ایران داشته است.

قسمت جنوب زمین که ساختمان بر آن احداث گردیده است، به اندازه ۲ متر از بخش شمالی آن مرتفع تر بوده و به همین ترتیب قسمت شمالی زمین نیز نسبت به خیابان تقریباً به اندازه ۲ متر اختلاف سطح دارد.

احداث ساختمان بر بلندائی قریب چهار متر البته شکوه خاصی به بنا میداده است؛ متأسفانه در دهه ۳۰ همانطور که گفته شد با حذف و جدا نمودن قطعه ای از شمال عرصه دبیرستان برای احداث دبیرستانی دیگر بخش وسیعی از حیاط آن از دست رفته است؛ به نحوی که هم اکنون راه دسترسی به دبیرستان کزازی از طریق معبری طولانی میسر می باشد که این امر باعث گردیده است تا حد زیادی حالت اولیه آن از بین رفته، و اهمیت و شکوهی که از این طریق به بنا داده شده بود، زائل گردد.

باید در نظر داشت که ساختن بنا در قسمت پست تر زمین، از نظر حمل مصالح و رفت و آمد البته آسان تر بوده است؛ بنابراین به احتمال زیاد عمد و قصدی در ساختن دبیرستان بر چنین ارتفاعی بوده است؛ تا بتوان اهمیت و درجه رفیع دانش را بنمایاند.

واقعیت امر نیز آنستکه، دبیرستان از همان آغاز به عنوان یک مجمع علمی - فرهنگی مهم در کرمانشاه و بلکه در غرب ایران مطرح گردیده است؛ جایگاه رفیع دبیرستان کزازی را هنوز می توان در اذهان محصلین قدیمی و معمرین این شهر جستجو کرد.

به پیش رفعت ایوان او فلک پست است

فلک به نزد کمین بنده ایش چاکر شد

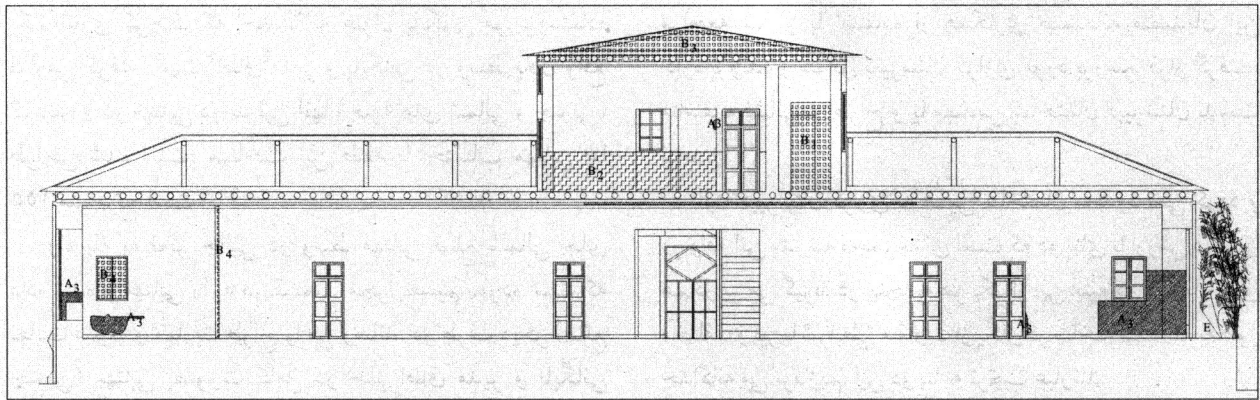
به صحن وی نگر از دانشش منقش بین

رواق او به کمال و ادب مصور شد

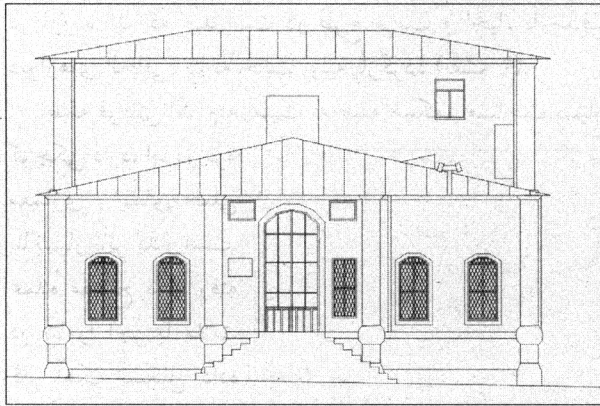
دماغ عقل از این جایگه منور گشت

مشام روح ز انفاس وی معطر شد

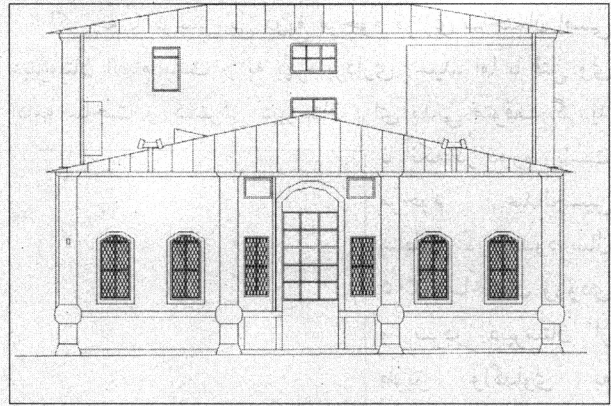
.....

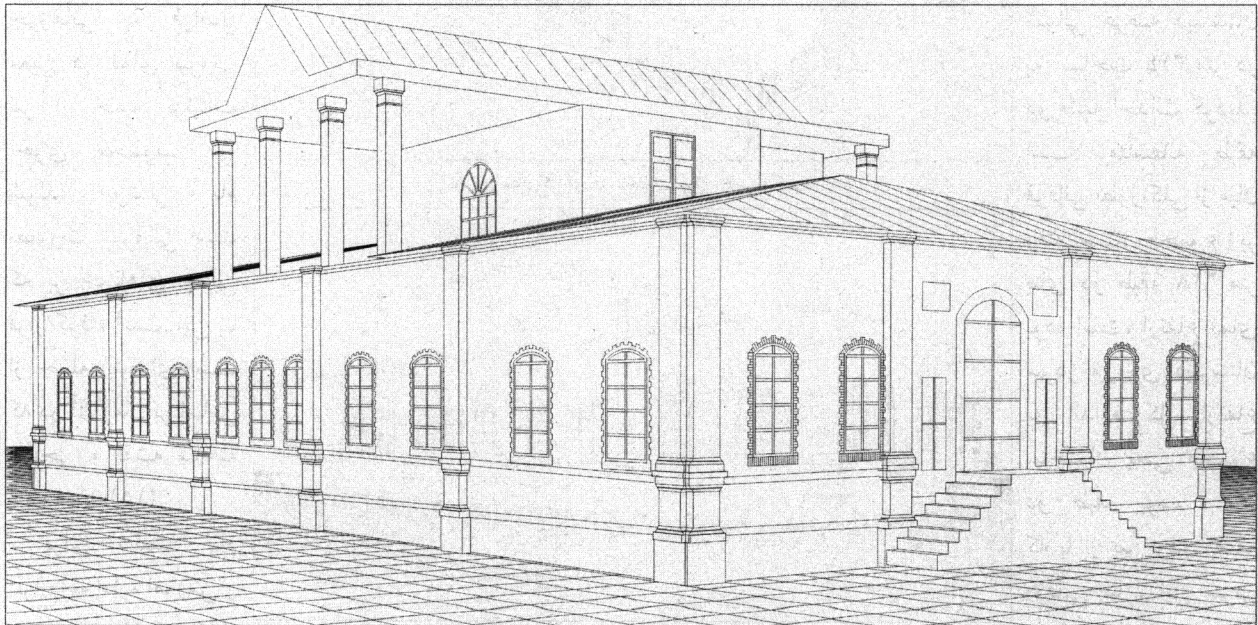
۴. دبیرستان کزازی - ساختمان اصلی - (برش طولی)

۶. دبیرستان کزازی - ساختمان اصلی - (نمای شرقی)

۵. دبیرستان کزازی - ساختمان اصلی - (نمای غربی)

۷. دبیرستان کزازی - ساختمان اصلی - (پرسپکتیو)

یک انباری کوچک که احتمالاً به عنوان بایگانی مورد استفاده قرار می گرفته است. اطاق مدیر و بایگانی در وسط پلان واقع گردیده و دو مهتابی در طرفین آنها (جبهه های شمالی و جنوبی) طراحی شده است؛ مساحت این طبقه با احتساب مهتابی ها ۱۵۵ متر مربع است.

راه پله به نحو جالبی در وسط مهتابی ضلع شمالی جای داده شده و مهتابی را به دو قسمت مجزا تقسیم نموده است که نهایت سلیقه و مهارت طراح را می رساند. در طرف دیگر (ضلع جنوبی) مهتابی بصورت کامل در جلو اطاق مدیر و بایگانی واقع گردیده است. این دو مهتابی با ستونهای چهارگوش جاذبه خاصی به نمای بنا داده است، در دوره های اخیر مهتابی ها را با ایجاد چند دیوار در فاصله ستونها به صورت فضائی بسته در آورده اند. که امید است در طرح مرمت و احیاء با حذف دیوارهای الحاقی، بنا به حالت اولیه بازگردد (نقشه ۲).

طبقه فوقانی اگر چه نسبت به طبقه همکف مساحت بسیار

کوچکی دارد، اما در فرم معماری و نمای اصلی بنا بسیار تأثیر گذار است. عمده مصالح بکار رفته در بنا را آجر با ملات گل آهک تشکیل داده است. در نمای بیرونی، پنجره ها با قاب های آجری تزئین یافته اند؛ جرزهایی به فواصل معین در نمای بیرونی نیز از جمله تزئینات آجری محسوب می شوند. پوشش بام بصورت شیروانی است که بر خرپاهای چوبی قرار گرفته است. این بنا از جمله ابنیه ای است که در آن زمان بر اساس طراحی و نقشه ساخته شده است. (۱۵)

برای دانستن نام طراح، به اداره آموزش و پرورش استان کرمانشاه

مراجعه شد و با استفاده از همکاری صمیمانه متصدیان این اداره پرونده و سوابق دبیرستان کزازی مورد بررسی قرار گرفت؛ متأسفانه نشانی از طراح و یا مهندس ساختمان دبیرستان بدست نیامد. (۱۶)

البته دبیرستان کزازی به همین ساختمان محدود نمی گردد و در واقع این مدرسه مجموعه ای است که دو بنای با ارزش دیگر را هم در بر می گیرد. در اینجا به هر یک از این ابنیه که در زمان های مختلف و نیز با شرایطی متفاوت از یکدیگر ساخته شده اند، به طور جداگانه می پردازیم، این دو بنا به ترتیب عبارتند:

۱. ساختمان ورودی و سردر

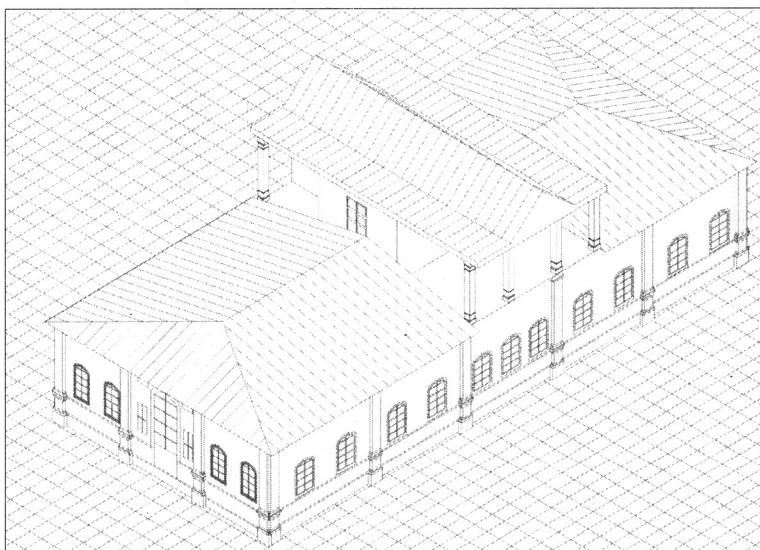
۲. سالن اجتماعات و سن نمایش

ساختمان ورودی و سردر دبیرستان:

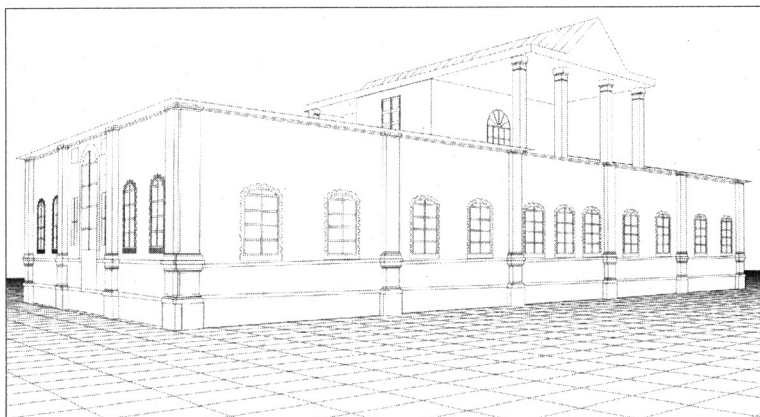
اگر چه با کوشش بی دریغ مرحوم کزازی ساختمان اصلی دبیرستان اتمام یافت و به بهره برداری رسید، اما با قتل وی ادامه ساخت و گسترش دبیرستان برای مدتی متوقف گردید

تا آنکه در دوره ریاست مرحوم عبدالحسین سلطانی در حدود سال ۱۳۰۵ ساختمان ورودی و سردر دبیرستان از طریق واگذاری به بخش خصوصی احداث گردید. (۱۷)

ساختمانی در ضلع شمالی عرصه دبیرستان به مساحت ۳۱۴ متر در دو طبقه احداث گردیده است؛ متأسفانه طبقه فوقانی بطور کلی از میان رفته است؛ مجموع زیر بنای دو طبقه ۶۲۸ متر بوده است، ارتفاع نمای سردر ورودی دبیرستان به اندازه کل ارتفاع ساختمان یعنی مجموع دو طبقه بوده است؛ که با از بین رفتن طبقه فوقانی بنا، این سردر نیز از بین رفت و فقط

۸. دبیرستان کزازی - ساختمان اصلی - (پرسپکتیو)

۹. دبیرستان کزازی - ساختمان اصلی - (پرسپکتیو)

هنوز فقدان یک سالن بزرگ که در خور چنین مجموعه ای باشد به شدت محسوس بود.

بهمین منظور در سال ۱۳۱۳ شمسی تصمیم به احداث سالن بزرگی گرفته شد؛ که ساخت آن در ۲۰ دیماه ۱۳۱۴ اتمام یافت. با وجود حیاط بسیار وسیع دبیرستان، برای احداث این سالن، از زمین دیگری که در جنب آن بود استفاده گردید و بدین طریق وسعت و فرم اصلی حیاط دستخوش تغییر نگردید.

اما قطعه زمین مذکور در سطحی بسیار پائین تر و به عمق ۴ متر از کف حیاط دبیرستان قرار داشت، که با صرف هزینه و دقت، بر سختی کار در آن روزگار فائق آمده، با پر کردن چاله مورد بحث و کوبیدن مکرر خاک و سنگ در هر قشر از خاک ریزی، اختلاف سطح را از میان برداشته و شالوده محکم سالن را بر آن بنا نهادند. (۲۲)

این ساختمان با مساحتی قریب به ۴۴۵ متر از دو بخش تشکیل یافته است؛ قسمت بزرگتر که سالن اصلی است و سن نمایش و سخنرانی در انتهای آن قرار دارد مساحتی در حدود ۲۱۸ متر را در بر می گیرد، طول سالن ۱۶ متر و عرض آن ۱۳/۶۰ متر است، که به صورت یک

دهانه با خرپاهای بزرگ چوبی اجرا شده است. استفاده نکردن از ستون های میانی و کمکی برای نگهداری سقف بزرگ سالن، فضای وسیعی را به وجود آورده است که در عین حال مانعی در برابر دید تماشاچیان در حد فاصل سن نمایش و بقیه سالن وجود ندارد (عکس ۱۲ و نقشه ۱۲). ارتفاع سقف تا کف سالن ۳/۶۵ متر است. دیوارها برای نگهداری خرپاهای عظیم، بسیار قطور انتخاب شده اند؛ قطر دیوار ضلع شمالی ۱/۲۵ متر است و بقیه دیوارها در حدود یک متر ضخامت دارند. سن نمایش در ضلع غربی سالن واقع گردیده و از طریق چهار پله دسترسی بدان میسر است.

ورود به ساختمان از طریق دو در امکان پذیر است که

قسمت پائینی آن باقیمانده است (عکس های شماره ۴ و ۱۴ و نیز نقشه های ۱۰ و ۱۱).

در طبقه همکف ۸ باب مغازه و دالان ورودی و در طبقه فوقانی پنج اتاق و یک سالن احداث گردیده بوده است. (۱۸) از متن یکی از سندهای پرونده دبیرستان کزازی معلوم می شود که سالن مذکور به سالن نقاشی مشهور بوده است و همانطور که از نام آن برمی آید کلاسهای طراحی و نقاشی در آن برگزار می شده است. (۱۹) اتاق های دیگر به کتابخانه و آزمایشگاه های شیمی، فیزیک و علوم طبیعی اختصاص یافته بود. (۲۰) در اسناد دبیرستان، از این ساختمان به عنوان "ساختمان شمالی" یاد شده است؛ همچنین سردر ورودی "سردر جلو خان" نامیده شده است. احداث این ساختمان بر اهمیت دبیرستان بیش از پیش افزود. آزمایشگاه و کتابخانه که قبلاً در یکی از اتاق های ساختمان اصلی قرار داشت به این ساختمان منتقل و به چندین اتاق که شامل آزمایشگاهها و کتابخانه های مجهز و مجزا از یکدیگر و همچنین سالنهای هنری توسعه یافت و بدین ترتیب این دبیرستان تبدیل به یک مجموعه بزرگ علمی - فرهنگی گردید.

سردر رفیع و زیبای ورودی با ارتفاعی نزدیک به ۹ متر که در انتها به یک ستوری زیبا ختم می شد شکوه و عظمت خاصی به این بنا داده بود.

در یکی از اسناد مالی دبیرستان که مربوط به صورت مخارج این ساختمان است معلوم می گردد که بنا دارای تزئینات معماری نظیر گچ بری در ستونها و آجر تراشی در سطوح دیوارها نیز بوده است. (۲۱)

سالن اجتماعات و سن نمایش:

علی رغم بزرگی مساحت بنای اصلی و اضافه شدن فضای ورودی دبیرستان (ساختمان شمالی) که آزمایشگاه و کتابخانه را در بر می گرفت،

۱۵. مرحوم کزازی با همراه آلمانی خود (این پیکره در برلن برداشته شده است)

یکی مستقیماً به سالن اجتماعات و دیگری به فضای جانبی آن باز می شوند. این فضای جانبی مستطیلی است به عرض ۴/۷۰ متر و طول تقریبی ۲۰ متر که در قسمت انتها، اطاقی به ابعاد ۴/۷۰ x ۴/۴۵ با دیواری به قطر نیم متر از آن جدا شده است؛ اطاق مذکور به اطاق کوچکتری که از پشت به سن راه دارد، مرتبط است (نقشه ۱۲).

در واقع یکی از کاربری های این فضای جنبی مرتبط کردن سن با محیط خارج به صورت غیر مستقیم است. (۲۳)

نمای بیرونی این ساختمان با آجر کاری های زیبایی تزئین یافته است (عکس های ۱۰ و

۱۱). لازم به ذکر است که چهار سال بعد از احداث ساختمان سالن اجتماعات تعمیرات کلی در آن صورت پذیرفت که در سمت غرب که سن قرار دارد به اندازه سه متر سالن را گسترش دادند. (۲۴)

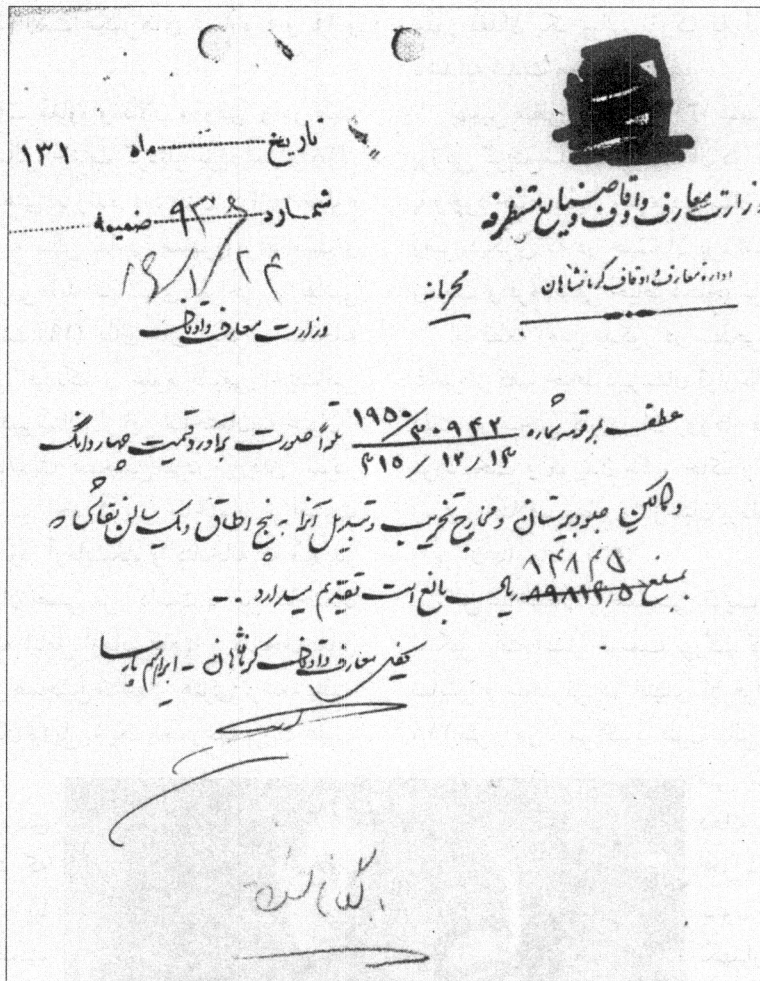
اندکی پس از اتمام ساختمان، این سالن اهمیتی فوق العاده یافت و استفاده از آن صرفاً به فعالتهای دبیرستان منوط نگردیده و

بسیاری از نشست ها، مراسم و سخنرانی های علمی- فرهنگی در سطح شهر در آن اجراء می گردید و برای مدتی عملکردی شبیه به تالار شهر را به خود اختصاص داده بود، به ویژه آنکه به نظر می رسد در آن زمان شهرداری کرمانشاه فاقد چنین سالن و یا تالاری بوده است.

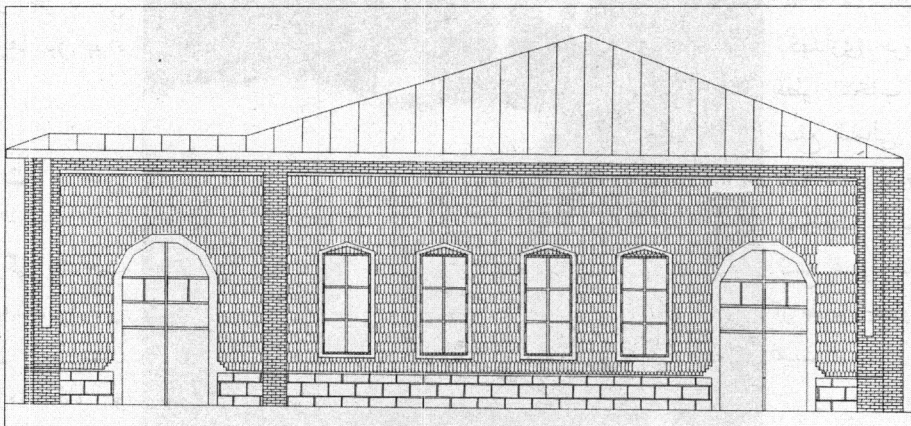
در خصوص استفاده از سالن دبیرستان در " سالنامه دبیرستان شاهپور اشاراتی شده است که در اینجا می آوریم:

" مجالس سخنرانی: در دوره ریاست آقای ابراهیم پارسا در عموم آموزشگاه ها مجالس سخنرانی دائر بود بویژه در سالن دبیرستان شاهپور تقریباً در هفته دو شب از طرف دانشمندان

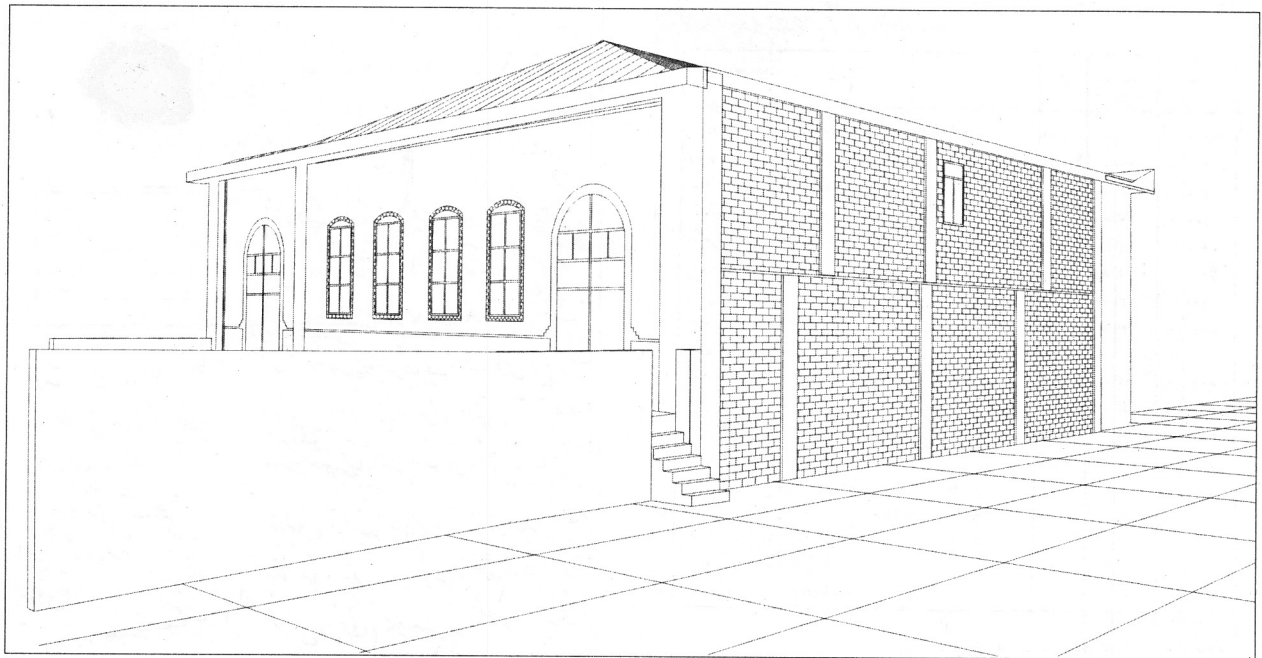
شهر و دبیران سخنرانی می شد: " آقای حسن مبرهن در اول فروردین ماه ۱۳۱۸ به سمت ریاست فرهنگ وارد کرمانشاه شدند و در مدت ریاست خود در پیشرفت امور فرهنگی جدیت داشتند- فضلا و دانشمندان را اکرام می نمودند. چون گنجایش سالن دبیرستان برای مجالس سخنرانی و جشن ها کافی نبود به تعمیر آن دست زدند و دیوار غربی

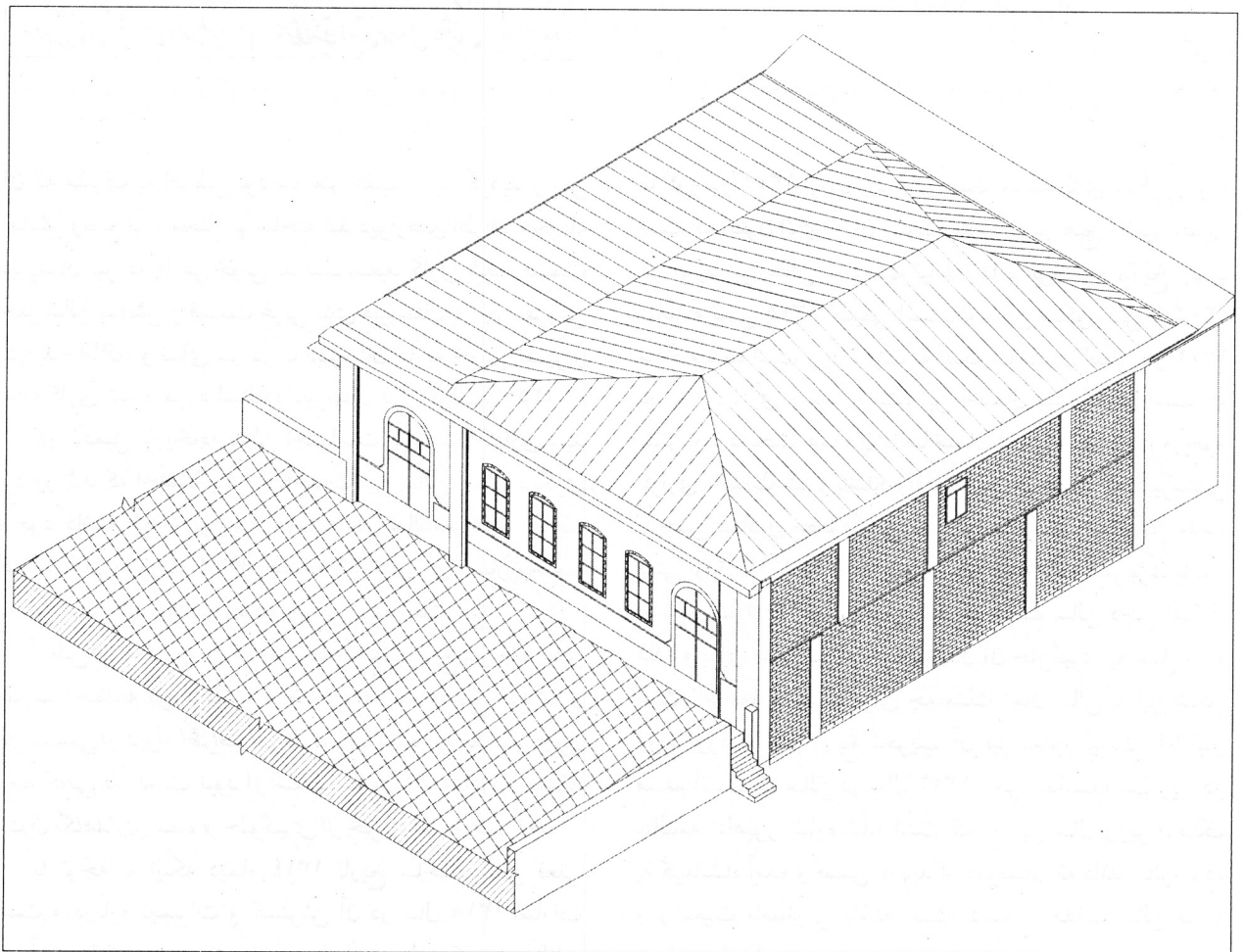
آرشیو اداره آموزش و پرورش استان کرمانشاه - پرونده دبیرستان کزازی - سند شماره ۷۲ (مربوط به پانویس ۱۹)

۱۳. دبیرستان کزازی - ساختمان سالن اجتماعات - (نما)

۱۴. دبیرستان کرازی - سالن اجتماعات - (پرسپکتیو)

۱۵. دبیرستان کرازی - سالن اجتماعات - (پرسپکتیو)

چون در ارجاعات این مقاله مکرراً به نام های دبیرستان احمدیه و دبیرستان شاهپور بر می خوریم، لازم است در مورد نام این دبیرستان که در طول حیات خود چند بار تغییر یافته است توضیحاتی داده شود.

همانطور که گفته شد احداث این دبیرستان عمدتاً با همت و جانفشانی های مرحوم کزازی صورت پذیرفته است.

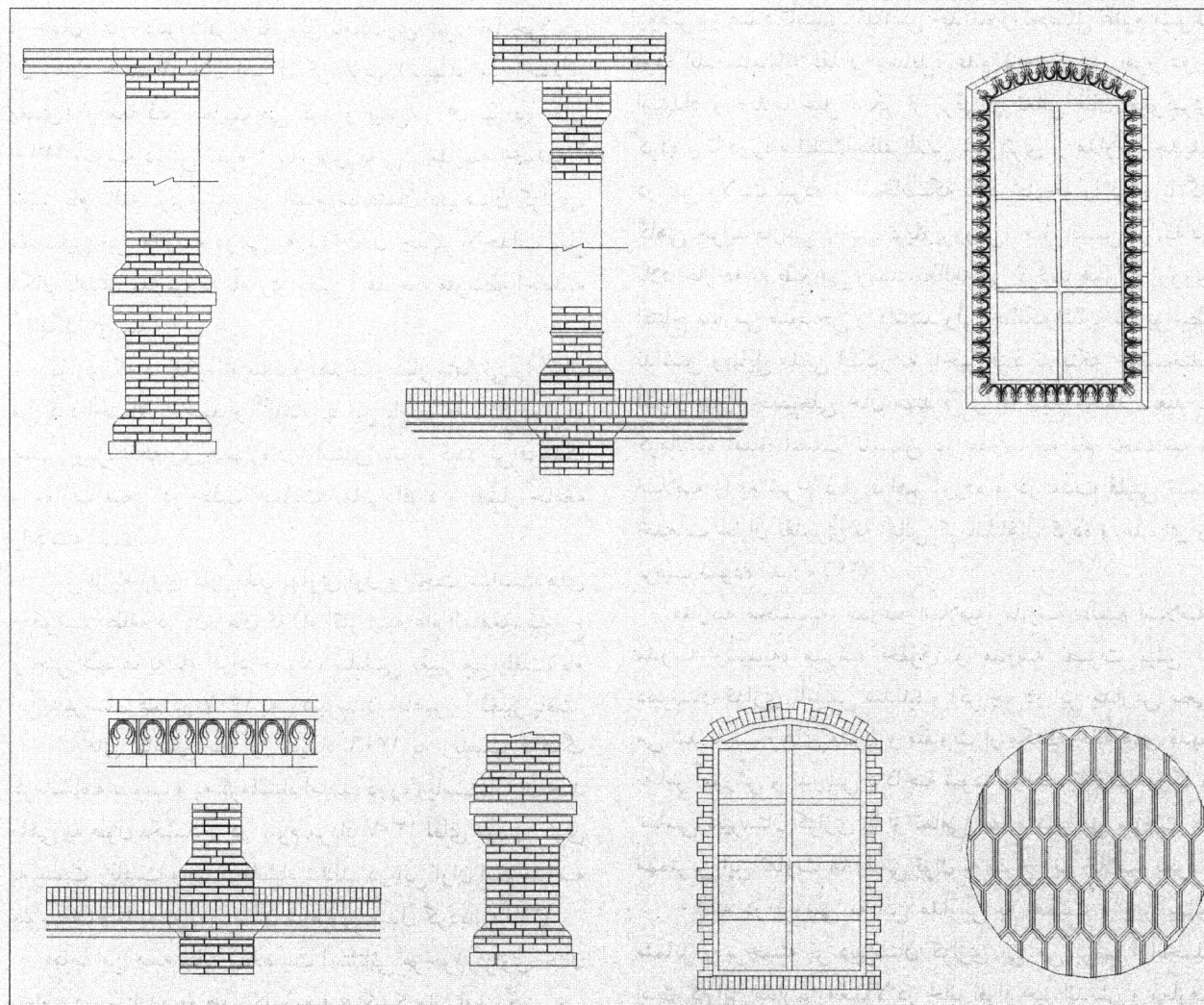
وی علاوه بر سعی و کوشش فراوان در بر پا نمودن جلسات متعدد در جهت جمع آوری اعانه، کمک و درآمدها برای احداث دبیرستان که پیش از این مفصلاً بدان اشاره شد، به تشکیل کمیسیون بنائی نیز همت نموده و حتی نظارت بر عملیات اجرایی ساخت مدرسه را نیز شخصاً بعهده گرفت:

« چون فعلاً دسترسی به دفاتر کمیسیون بنائی نداریم لهذا نمی توانیم ارقام مخارج بنا را معین نمائیم ولی می توانیم بگوئیم که علاوه بر مصالحی که به عنوان اعانه داده شد زیاده بر صد

آنچه مسلم است محل سالن مذکور در جای سالن فعلی نبوده است، زیرا همانطور که پیش از این اشاره شد محل سالن جدید را در همان سال ۱۳۱۴ با پر کردن و هم طراز نمودن زمینی بلا استفاده که در جنب اصطبل قرار داشته است، آماده ساخت نموده اند.

تصور دیگر آنست که مراد از سالن در حال تخریب، همان سالن نقاشی در طبقه فوقانی ساختمان شمالی باشد اما می دانیم که طبقه فوقانی این ساختمان در سالهای بعد از انقلاب اسلامی تخریب شده است؛ آیا پیش از این ایام و در یک برهه از زمان سالن مذکور دچار شکست در سقف شده و آنرا تعمیر کرده اند؟ بهر حال تا یافتن مدرک موثق تری نمی توان در این مورد اظهار نظر قطعی نمود.

نامگذاری دبیرستان کزازی:

۱۶. دبیرستان کزازی - (جزئیات - آجرکاری)

کرد. « (۲۶)

هزار ریال هزینه بنا گردید و خود مرحوم کزازی به جزئیات امر بنائی رسیدگی می کرد و اغلب خود در محل بنا حضور داشت و با عشق غریبی کار کردن عمله و بنا را مشاهده می کرد. « (۲۶)

مسلماً روزی که ساخت دبیرستان آغاز گردیده، برای کزازی لحظه ای بسیار ارزشمند بوده است. وی با نیروئی خستگی ناپذیر پس از طی چندین سال مبارزه ی سرسختانه بالاخره موفق گشت به آرزوی دیرین معارف خواهان صورت تحقق بخشد و با شوق فراوان نظاره گر روی هم قرار گرفتن خشت های بنای مدرسه اش باشد.

بقول دوست شاعر وی خشت های این بنا به خون سید حسین کزازی آغشته است:

به خون آل علی خاک و خشت اوست عجین

که استوار چو کیش مهین پیمبر شد و البته حق آن بود که از همان آغاز، دبیرستان به نام وی نامگذاری شود؛ اما چون در آن زمان احمد آقا خان امیر لشکر غرب (سپهبد امیر احمدی بعدی) از معارف حمایت می کرد و پیش از آن نیز در سال ۱۳۰۰ مدرسه دولتی نمره ۱ بنام وی یعنی "مدرسه احمدیه" تغییر نام یافته بود و پس از اتمام ساختمان دبیرستان کزازی، محصلین این مدرسه دولتی به ساختمان جدید الاحداث نقل مکان یافتند، مدرسه به نام وی یعنی "مدرسه متوسطه احمدیه" نامگذاری شد.

کزازی که در فکر نام نبود و اهداف بسیار متفاوتی را دنبال می کرد احتمالاً به عمد و آگاهانه با این نام موافقت کرده بوده است، بویژه آنکه وی همواره در راستای نشر و گسترش فرهنگ و معارف سعی در جلب حمایت تمامی افراد و اقشار جامعه را داشته است.

پس از به روی کار آمدن پهلوی اول و تحت سیاست های حکومت مطلقه در آن زمان که نام اکثر ابنیه عام المنفعه، شوارع و حتی شهرها به نام افراد خانواده سلطنتی تغییر می یافت، نام این دبیرستان هم در ۱۳۰۷ به "دبیرستان شاهپور" تغییر یافت: « آقای کاظمی در اول دیماه ۱۳۰۶ به ریاست فرهنگ کرمانشاه منصوب و به کرمانشاه آمدند. دوره ریاست ایشان چند ماهی به طول نکشید و در سوم مرداد ۱۳۰۷ آقای موسی نثری به سمت ریاست وارد کرمانشاه شدند. در این اوان اسم مدرسه متوسطه احمدیه به (دبیرستان شاهپور) مبدل گردید « (۲۷)

اما با این همه سایه شخصیت استثنائی مرحوم کزازی چنان بر این دبیرستان و به طور کلی به فرهنگ کرمانشاه سنگینی می کرد که بالاخره در اوائل دهه ۳۰ نام دبیرستان از شاهپور به

کزازی تغییر یافت. (۲۸)

ضمناً به پاس خدمات کزازی در سال ۱۳۲۳ دبستانی هم به نام وی تأسیس گردید که نگارنده دوره ابتدائی را در آن به پایان آورد.

مدارس مدرن قبل از دبیرستان کزازی:

با توجه به مستندات موجود که نمونه آن در ذیل آمده است، این نکته قابل ذکر است که تاریخ تأسیس مدارس مدرن و خواست دست یابی به این مهم در کرمانشاه به چند دهه پیش از احداث دبیرستان کزازی می رسد که در واقع مقارن با عهد مظفرالدین شاه می باشد:

« مدارس جدید اولیه: نظر به اینکه کرمانشاه یکی از بلاد مهمه سرحدی و با ممالک خارجه روابط تجارتي داشته؛ اهالی آن دارای استعداد ذاتی و هوش جبلی هستند از اکثر بلاد ایران زودتر در صدد تأسیس مدارس جدید و تحصیل علوم متنوعه بوده اند. متأسفانه فقدان وسایل، عدم توجه اولیاء امور دوره استبداد و صدها علل دیگر از ترقی و تعالی آنان جلوگیری کرده و تا دوره سلطنت مظفرالدین شاه اثری از مدارس جدید در این ولایت نبوده و اشخاصیکه بلاد خارجه را دیده یا گاه گاهی جراید فارسی (اختر، ثریا، پرورش، حبل المتین) را که در بلاد خارجه به طبع می رسید مطالعه می کردند همواره آرزوی افتتاح مدارس صحیحی را داشتند ولی چنانکه اشاره شد بواسطه نداشتن وسایل مدتی اینکار به تأخیر افتاد تا اینکه خوشبختانه آقایان میرزا حسینعلی خان مهندس و آقا شیخ محمد سعید به کرمانشاه آمده؛ اسباب تأسیس دو مدرسه به نام محتشمیه و اسلامییه را به شرح ذیل فراهم آورده و در مدت قلیلی نسبتاً خدمات شایان تقدیری به اهالی کرمانشاهان کرده و عده ای را تربیت نموده اند. « (۲۹)

مدرسه محتشمیه، مدرسه اسلامییه، مدرسه علمیه اسلامییه، مدرسه رشیدییه، مدرسه حقوق و مدرسه نصرت پیش از دبیرستان کزازی تأسیس شدند؛ و اگر چه در این مدارس سعی می شد با شیوه های مدرن و متفاوت از مکتب خانه های قدیم به امر آموزش و تدریس پرداخته شود، اما چند تفاوت بزرگ و اساسی دبیرستان کزازی را از تمامی آنها متمایز می ساخت که مهمترین این تفاوت ها را می توان به شرح زیر خلاصه نمود:

- البته در بررسی به این مدارس به اهمیت و ویژگیهای متمایز و برجسته تر دبیرستان کزازی پی می بریم، از آنجمله است که این مدارس معمولاً در خانه افراد خیر اندیش و معارف خواه تشکیل می شد و یا اینکه خانه ای مسکونی و یا بخشی از

یک سرا و یا کاروانسرای را جهت تشکیل مدرسه به اجاره می گرفتند، و چون اینگونه بناها فاقد فضای مناسب جهت تمرینات ورزشی و یا مشق های نظامی بوده اند، لاجرم از میادین عمومی شهر نظیر میدان توپخانه، سربازخانه شهری و گاه نیز از اراضی خارج شهر استفاده می نمودند.

- طبیعتاً این مدارس فاقد آزمایشگاه، کتابخانه و دیگر فضاهائی که لازمه یک مدرسه مدرن است،

می بودند. در دبیرستان کزازی به غیر از کتابخانه نسبتاً وسیع، وجود آزمایشگاهی مجهز و نحوه آموزشی جدید که تئوری را با تجربه و آزمایش توأم می ساخت، یکی دیگر از وجوه تمایز این دبیرستان با مدارس دیگر بود.

- تفاوت دیگر در فرم معماری آنست و اینکه اساساً این ساختمان از آغاز به قصد و نیت تأسیس یک دبیرستان پی افکنده شد و با پلانی متفاوت و در نظر گرفتن همه جوانب و احتیاجات مدرسه ای مدرن ساخته شد.

- از دیگر تمایزات این دبیرستان با مدارس قبلی این ست که مدارس مورد اشاره حداکثر دارای شش کلاس و در حد دبستان بوده اند، (بغیر از مدرسه دولتی شماره ۱ که برای مدت کوتاهی دارای هفت کلاس بوده است)؛ در حالیکه دبیرستان کزازی از همان آغاز به عنوان یک دبیرستان یا "مدرسه متوسطه" شروع به کار نمود. به همین علل دبیرستان کزازی را نماد آموزش نوین، ابتکار، هنر و خلاقیت در عرصه آموزش علوم دانسته اند و در واقع اولین دبیرستان این شهر «کرمانشاه» است که خود را با استانداردهای علمی زمانه منطبق ساخته بود و شاهد اعتبار آن بسیاری از بزرگان و فرهیختگان این دیار است که تحصیل و دانش اندوزی را ابتدا از این دبیرستان شروع نموده تا به درجات عالی علمی رسیده اند.

در ادوار بعد به تدریج مکتب خانه ها و مدارسی که به شیوه قدیم اداره می شدند از میان رفتند و جای آنها را دبستان ها و دبیرستان های مدرن گرفتند؛ با تأسیس ده ها دبیرستان جدید کم کم دبیرستان کزازی در زمره یکی از دبیرستان های معمولی و در ردیف آنها قرار گرفت و دیگر امتیاز خاصی بر دیگر دبیرستانها نداشت، مگر قدمت و پیش کسوتی.

دبیرستان کزازی با پشت سر گذاشتن تاریخی پر فراز و نشیب عاقبت در سال ۱۳۷۵ تعطیل و متروکه گردید.

در این زمان چون زمزمه تخریب بنای دبیرستان و استفاده ای دیگر از زمین آن به میان آمده بود، جمعی از فرهنگ دوستان که به ارزش والای این بنای قدیمی واقف بودند در تاریخ ۷۶/۹/۲۲ طی نامه ای به مقام ریاست جمهوری در خواست

جلوگیری از تخریب و حفظ و مرمت بنا را نمودند. (۳۰) برخی از همین جمع فرهنگ دوست، تصویر نامه مذکور را به اداره میراث فرهنگی کرمانشاه آورده و تقاضای نجات این یادگار فرهنگی را نمودند.

دبیرستان کزازی در تاریخ ۱۳۷۷/۱۲/۳ به شماره ۲۲۲۶ در فهرست آثار ملی به ثبت رسید.

از آن پس جلسات و مکاتباتی بین میراث فرهنگی کرمانشاه و اداره آموزش و پرورش استان به جهت استفاده بهینه و کاربری مناسب از این بنای تاریخی انجام گردید؛ و تصمیم بر آن گرفته شد که دبیرستان به پژوهشکده معلم تغییر کاربری یابد.

در طرح احیاء، فضاهائی نظیر کتابخانه بزرگ، سالن کامپیوتر، سالن برگزاری جلسات، فضای آملی تأثر و دیگر فضاهای لازم در کالبد قدیمی اما استوار دبیرستان در نظر گرفته شده است.

هم اکنون دبیرستان کزازی از سوی سازمان میراث فرهنگی در دست مرمت است؛ و البته پس از اتمام مرمت و احیاء به اداره کل آموزش و پرورش استان کرمانشاه تحویل می گردد.

پانوشت ها:

۱- معمولاً تأسیس دارالفنون را مبداء و شروع شیوه نوین تعلیم و تربیت میدانند؛ در کتاب "مدارس جدید در دوره قاجاریه"، اقبال قاسمی پویا، مرکز نشر دانشگاهی، تهران، ۱۳۷۷. آمده است: چنانکه میدانیم دارالفنون به سال ۱۸۵۱ م / ۱۲۶۸ ق افتتاح شد، ولی نخستین مدرسه نو بنیاد در تهران به سال ۱۸۹۷ / ۱۳۱۵ ق گشایش یافت (شمس الدین رشیدی، ۱۳۶۲، ص ۳۹). و تا این زمان تعلیم و تربیت عموم مردم محدود به مکتبخانه ها بود.

(اقبال قاسمی پویا، مدارس جدید در دوره قاجاریه، ص ۳۵)

و نیز در جای دیگر در همین کتاب آمده است:

دولت و مدارس جدید نگاهی به تاریخ پیدایش و گسترش مدارس جدید در ایران نشان می دهد که حکومتگران و دولت پیش از انقلاب مشروطیت چندان توجهی به مدارس جدید نداشتند و اکثر مدارسی که از زمان مظفرالدین شاه به بعد در ایران تأسیس یافت، به جز چند مدرسه، مانند دارالفنون تهران و مدرسه مظفری تبریز و مدرسه همایونی اصفهان، توسط فرهنگدوستان اداره می شد. پس از تأسیس انجمن معارف و شرکت رجال و دولتمردان در امر فرهنگ و تأسیس مدارس جدید کمکهایی از سوی حکومت و رجال به این مدارس انجام گرفت. پس از استقرار مشروطیت و تشکیل مجلس بود که رسماً مسئله آموزش و پرورش مورد توجه دولت قرار گرفت و این بار نیز کشمکشهای سیاسی نگذاشت آن گونه که مورد نظر فرهنگ دوستان و آزادی خواهان

بود مجلس و دولت به مدارس برسند، ولی به هر حال توجه رسمی به فرهنگ و مدارس جدید از استقرار مشروطیت به بعد آغاز شد.

در زمان ناصرالدین شاه یک نفر وزیر علوم و تلگراف و معادن در هیئت وزراء وجود داشت، ولی این وزیر کاری به گسترش مدارس نداشت. در سال ۱۲۷۲ ق / ۱۸۵۵ م، که نخستین وزارت علوم تشکیل یافت، علیقلی میرزا اعتضادالسلطنه وزیر علوم شد. وی قبلاً ریاست دارالفنون را برعهده داشت. او بیش از آنچه به فرهنگ برسد کارش رسیدگی به تلگراف و دو مدرسه دارالفنون تهران و تبریز بود. نخستین بار که وزیر علوم برای مدارس برنامه ای تنظیم کرد در سال ۱۳۲۴ ق / ۱۹۰۵ م بود. در این سال علاءالملک وزیر علوم بود. در این نظامنامه نوع کتاب سالهای گوناگون مدارس تعیین شد، ولی باز مدیران مدارس در ایالات و ولایات گوناگون شخصاً در برنامه ها دخالت می کردند.

پس از استقرار مشروطیت در ایران وزیر علوم اهمیتی پیدا کرد و در کابینه علی اصغر خان اتابک، مخبر السلطنه وزیر علوم شد. ولی چندان توجهی به برنامه و گسترش مدارس نکرد (امید، ج ۱، ص ۱۴۴).

نخستین بار که مجلس شورای ملی نسبت به معارف توجه کرد و قوانینی وضع نمود در سال ۱۳۲۵ ق / ۱۹۰۷ م بود. در همین سال بود که وزارت علوم و تلگراف و معادن تغییر یافت و وزارت معارف و علوم و اوقاف از تلگراف و معادن جدا شد.

طبق ماده مصوبه ۱۵ میزان ۱۲۸۶ «تأسیس مدارس باید مطابق قانون وزارت معارف و علوم مقرر شود». چون چنین قانون و نظامنامه ای وضع نشد تغییری در وضع مدارس حاصل نگشت. نخستین دستور مربوط به آموزش ابتدایی و متوسطه (سه ساله متوسطه) بود که وزارت معارف آن را در سال ۱۳۲۷ ق / ۱۹۰۹ م تدوین کرده بود.

در ۲۷ شعبان ۱۳۲۸ ق / ۱۹۱۰ م مجلس شورای ملی ایران قانون اداری وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه را تصویب کرد و رسیدگی به امور تمام مدارس و تعلیمات مملکت به این وزارتخانه سپرده شد.

در تاریخ ۲۶ رمضان ۱۳۲۹ ق / ۱۹۱۱ م مجلس شورای ملی قانونی وضع کرد که به موجب آن وزارت معارف مکلف شد که مدرسه ابتدایی شش کلاسه به این قرار تأسیس کند. پنج مدرسه در تهران، چهار مدرسه در مشهد و شیراز و تبریز و کرمان و برای هر یک از پنج مدرسه تهران ماهی دویست و پنجاه تومان و برای هر یک از مدارس شهرهای دیگر ماهی دویست تومان اعتبار داده شد. (مدارس جدید در دوره قاجاریه ص ۲۴۸، ۲۴۹ و ۲۵۰)

(۲) - برخی از این مصوبات به قرار زیر است:

- قانون اجازه تأسیس شعب شورای معارف در مراکز مهمه ایالات و ولایات (مصوب ۱۴ شهریور ۱۳۰۶)

- قانون اعتبار برای تشکیل مدارس ابتدائی و تعلیمات عمومی (مصوب ۱۴ شهریور ماه ۱۳۰۶)

- قانون ورزش اجباری در مدارس جدید (مصوب ۱۴ شهریور ۱۳۰۶)
- قانون پرداخت بودجه مؤسسات جدید معارفی و اعتبار مرمت و خرید اثاثیه و تعمیرات ابنیه معارف و مدارس (بیست و سوم بهمن ماه یکهزار و سیصد و پنج)
- نظامنامه شهریه (مصوب ۲۷ تیرماه ۱۳۰۶)

- نظامنامه اختصاصی شاگردان بی بضاعت مدرسه موزیک که کمک خرج تحصیل دریافت می دارند (۲۰ مهر ۱۳۰۶ به موقع اجراء گذاشته شد)
- اساسنامه دارالمعلمین شبانه اکابر (مصوب ۳۰ فروردین ۱۳۰۶)

- اساسنامه مدرسه سیاسی و حقوق

- اساسنامه و پروگرام مدرسه تجارت

- نظامنامه اساسی شورای معارف ایالات و ولایات (مصوب ۱۴ شهریور ۱۳۰۶)
- نظامنامه راجع به صحیح مدارس

-

(وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه: قوانین و نظامنامه ها، احصائیه مدارس و مکاتب، احصائیه اعضاء و مستخدمین. چاپخانه فردوسی؟ ۱۳۰۶؟ ۱۳۰۷)

خانم زهرا مساوات در مقاله "مدارس و مراکز آموزشی در سال های ۱۳۰۰-۱۳۲۰" چنین آورده است:

"وضعیت مراکز آموزشی و نظام آموزشی دوره پهلوی اول در این دوره برنامه آموزشی نظام یافته ای بر ایران حاکم شد و زمینه برای آموزش همگانی و پیشرفت در عرصه علم و دانش مهیا گشت.

در سال ۱۳۱۲ هجری شمسی اساسنامه ای برای کودکان ها به تصویب شورای عالی فرهنگ رسید که حداقل سن را برای ورود چهار سال معین کرد. در مرداد ماه سال ۱۳۲۲ نیز به موجب مواد ۳ و ۴ و ۵ قانون اساسی فرهنگ از هفت سالگی تعلیمات ابتدایی اجباری شد. به موجب ماده ۲۳ قانون متمم بودجه ۱۳۱۲ از آغاز آن سال تمام دبستان های دولتی مجانی اعلام شد. این اولین و مهم ترین قدم برای ترویج دانش بوده است. به این ترتیب آموزش و پرورش که مختص قشری خاص از جامعه بود به همه نونهالان ایرانی در هر سطحی از جامعه که بودند تعلق یافت."

(فصلنامه معماری و فرهنگ/ شماره ۱۵ و ۱۶ ص ۳۲)

(۳) - احداث مدارس جدید با فرم معماری برونگرا، بیشتر در اواخر دوره قاجاریه آغاز شده بود؛ معارف خواهان و دیگر افراد خیر که در بین آنها اتباع خارجی نیز به چشم می خورد اقدام به تأسیس مدرسی از این دست نمودند که بعدها همین شیوه معماری در دوره پهلوی اول ادامه یافت.

(۴) - به نقل از کتاب "معماری نیکلای مارکف" تألیف: ویکتور دانیل، بیژن شافعی، سهراب سرو شیبانی، ص ۷۶

(۵) - همان، صص ۷۶ و ۷۷

(۶) - سالنامه دبیرستان شاهیپور، سال تحصیلی -۱۳۱۹۲۰، صص ۱۴ و ۱۵
(۷) - همان، صص ۶، ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۳ و در معرفی معاضدالملک و سپهری در همین مأخذ چنین آمده است:

"مرحوم معاضدالملک معروف به ادیب «از اهالی کرمانشاه و از فارغ التحصیل های مدرسه دارالفنون بود و در رشته های متنوعه علوم بصیرت داشت بویژه در علم پزشکی زحمت زیاد کشیده بود. و سعی بلیغ در ترویج و اشاعه فرهنگ داشت و مشاغل مهمه دولتی و ملی از قبیل نمایندگی کرمانشاهان در دوره دوم قانون گذاری - معاونت وزارت دارائی - کارگزاری و غیره را عهده دار شده بود». بعد از ورود به کرمانشاه در پیشرفت امور فرهنگی جدیت و فعالیت به خرج داد.

مرحوم حاج ایوب خان مزین الممالک متخلص به سپهری فرزند مرحوم حاج مرتضی قلیخان از خوانین محترم زنگنه در سال ۱۳۰۵ قمری در کرمانشاه تولد یافت.

_ تحصیلات دوره اول متوسطه را در مدرسه آلیانس و نقاشی را در مدرسه صنایع مستظرفه به پایان رسانید و یکی از شاگردان درجه اول کمال الملک بود. در سال ۱۳۲۹ قمری در طهران داخل خدمت فرهنگ گردید و با نظر هیئتی مرکب از دستداران فرهنگ مدرسه سپهر را تأسیس کرد و به تدریس در آن مدرسه اشتغال داشت و به اخذ نشان درجه دوم فرهنگ نائل شد و مراتبی را که از حیث خدمت پیمود معلمی و مدیری و بازرسی مدارس بوده است. در سال ۱۳۳۴ قمری امتیاز تأسیس ۳ کلاس متوسطه (دوره اول) را در کرمانشاه تحصیل نمود و در اسفند ۱۲۹۷ به سمت ریاست فرهنگ وارد کرمانشاه شد و آقا میرزا محمد باقر سلطان زاده به سمت ریاست اوقاف کرمانشاه منصوب و از این تاریخ فرهنگ و اوقاف مجری شدند. اوضاع دبستان ها در موقع ورود مرحوم مزین الممالک به واسطه اثرات جنگ بین المللی و گرانی و کسر بودجه و علل دیگر مختل بود و عده محصلین به دویست نفر نمی رسید آن مرحوم با عشق سرشاری که به پیشرفت فرهنگ داشت به مشکلات موجوده اهمیتی نداد و اصلاح مدارس و توسعه فرهنگ را هدف آمال خود ساخت _ ابتدا مدرسه دولتی را تحت نظر مستقیم خود قرار داد و به اصلاح آن پرداخت. از زمانیکه آموزشگاههای تازه در کرمانشاهان تأسیس شد تا دوره ریاست مرحوم مزین الممالک برنامه معینی نداشت مدیر هر دبستانی به سلیقه شخصی خود موادی را معین کرده و به شاگردان تدریس می کرد. مرحوم مزین الممالک نخست در مدرسه دولتی برنامه وزارتی را اجرا و پس از آن با مدیران مدارس اسلامی - محمدیه - نصرت داخل مذاکره شد برنامه وزارتی را در آن مدارس نیز مجری ساخت.

اداره فرهنگ در آخر فروردین ۱۲۹۸ آگهی راجع به دبستانها منتشر نمود و مدرسه دولتی شماره ۱ را مدرسه مرکزی و شش کلاسه نامید مدارس اسلامی شماره ۲ - محمدیه شماره ۳ و نصرت شماره ۴ را چهار کلاسه قرار داد و افتتاح کلاسهای سالمندان را در محل مدرسه دولتی شروع کرد. در اثر این اقدامات در ظرف چهار ماه عده دانش آموز از ششصد تجاوز کرد و دبستانها کاملاً تحت انتظام در آمد و رفته رفته شاگردان دارای لباس متحد الشکل شدند. " (صص ۷ و ۸)

(۸) - سالنامه اداره معارف کرمانشاهان راپورت ۱۳۰۵، سید عبدالحسین خان سلطانی، صص ۳۴ و ۳۵ مرحوم سلطانی در مورد اقدامات دیگر کزازی در راه کمکهای بی شائبه وی به محصلین کم درآمد و نیز کوشش در راه اعتلای هر چه بهتر امر فرهنگ و معارف در همان صفحه آورده است: اقدامات دیگر: سایر خدماتی که مرحوم کزازی به معارف کرمانشاهان نموده بشرح ذیل است:

اول انتظامات داخلی مدارس. دوم تولید حس فداکاری و وظیفه شناسی در کلیه اعضاء معارف. سوم تهیه محلهای مناسب برای مدارس احمدیه و محمدیه. چهارم سعی در تکمیل مشق و تعلیمات نظامی و لوازم ورزش. پنجم تهیه لباس عید برای اطفال یتیم و بی بضاعت به مساعدت جمعی از معارف خواهان. ششم تهیه لباس برای محصلات بی بضاعت مدرسه عضدییه با جدیت مدبره و همت معلمات و محصلات. هفتم اونیفورم نمودن محصلین و تهیه لباس رسمی در مخزن مدارس. هشتم تهیه مقداری اثاثیه و لوازم مدارس. نهم رسانیدن عده محصلین را تقریباً به دو هزار نفر. دهم تشکیل مجالس مناظره و کنفرانس.

(۹) - کلیات آثار سید عبدالکریم غیرت، صص ۴۸، ۴۹، ۵۰، ۵۱

(۱۰) - همان ص ۴۶۵

(۱۱) - همان ص ۴۶۵

(۱۲) - تاریخ مفصل کرمانشاهان، ج ۴، ص ۸۶۲-۸۶۵، محمد علی سلطانی.
(۱۳) - درب ورودی دبیرستان با سه پلکان بلند به دهلیز سرپوشیده ای منتهی می شود پس از عبور از دهلیز چهار پله دیگر را پشت سر بگذاری به یک محوطه باز و با صفا می رسی که طرف راست آن دیوار دبیرستان شهدای انقلاب است و از طرف چپ به دیوار مسجد جامع متصل می شود، محوطه ای است در حدود سیصد متر مربع که چمن کاری شده با تعدادی درخت چنار و کاج و انجیر و جدولی با گلهای آبی و بنفش، دو عدد سر ستون سنگی قدیمی که نمی دانم از کجا آورده شده اند، حوض کوچکی و شیر آبی، در ضلع شرقی محوطه ساختمان سرایداری است. این مجموعه چمن و باغچه و درختان امروز وجود ندارند زیرا متولیان مسجد جامع رأی دادند که چون زمین دبیرستان و مسجد هر دو وقف است و تصرف محوطه دبیرستان برای مسجد منع شرعی ندارد آن را

ضمیمه مسجد جامع کردند).

ولی رضائی، بدرود یاران دبیرستان کزازی، هفته نامه صغیر غرب، شماره ۱۹۳، ۲۱ شهریور ۱۳۷۳

(۱۴)- همانطور که پیشتر اشاره شد جایگاه علمی و اهمیت این دبیرستان در منطقه به حدی بود که نه تنها بخشی از صفحات علمی و ادبی جراید و بولتن های آن زمان همواره به فعالیتهای دبیرستان کزازی اختصاص داشت بلکه در قلمرو شعر نیز گهگاه شاعران، مرتبه والای آن را در حیطة علوم و آموزش ستوده اند. در میان آثار مرحوم "غیرت" شاعر کرمانشاهی شعری در تاریخ بنای دبیرستان به چاپ رسیده است که گویای دیدگاه مردم آن زمان به این مدرسه است:

"در تاریخ بنای مدرسه متوسطه احمدیه دبیرستان شاهپور فعلی واقع در خیابان دولتشاه گفته شد در طی نبردی که سالها با دشمنان معارف داشتیم پیداست روزیکه بهمت معارف خواهان در کرمانشاه اولین مدرسه متوسطه بنا شد چه موقعیت بزرگی به دست آوردیم.

این مدرسه در سالهای ۱۳۰۱ و ۱۳۰۲ با همت و پایمردی مرحوم آقا سید حسین کزازی رئیس معارف و قدرت اجرائی آقای احمد آقا خان امیر لشکر غرب (تیمسار سپهبد امیر احمدی) بنا شد. به حمدالله در سنوات بعد بناهای فرهنگی عدیده بزرگ در کرمانشاه ساخته شد ولی مردم فرهنگ دوست باید همواره قدر زحمات معارف خواهان پیشین را با امکانات ناچیز و موانع بزرگی که داشته اند بدانند:

تبارک الله از این گلشن بهشت مثال

که روضه ارم اندر برش محقر شد

به پیش رفعت ایوان او فلک پست است

فلک به نزد کمین بنده ایش چاکر شد

به صحن وی نگر از دانشش منقش بین

رواق او به کمال و ادب مصور شد

دماغ عقل از این جایگه منور گشت

مشام روح ز انفاس وی معطر شد

بنور او ضلالت رهیده گمراهان

ز بهر خیر و سلامت به خلق رهبر شد

چو قطب دایره کائنات علم بود

که علم بر همه ی ممکنات محور شد

همه شرافت اینجا به نشر علم بود

چو مدرسه عرض و علم اصل و جوهر شد

درون مدرسه می بود چشمه ی حیوان

به جهد بیهده جوای آن سکندر شد

ز شرق مدرسه خورشید علم طالع گشت

جهان تیره ز دانش چنین منور شد

مدرس آمده ادریس ز آسمان اینجای

که درس او به محصل چنین مؤثر شد

محصل از پی کسب کمال چون غواص

ببهر مدرسه جوای لعل و گوهر شد

ز موج حادثه کشتی توان به ساحل برد

گرش ز علم و عمل بادبان و لنگر شد

به نام نامی سلطان وقت احمد شاه

به احمدیه این لطیف منظر شد

نخست سعی فقید شهید (کزازی)

بدین خجسته بنای شریف مصدر شد

یگانه شخص معارف پژوه و دانش دوست

که طینتش به وطن دوستی مخمر شد

بنخون آل علی خاک و خشت اوست عجبین (۱)

که استوار چو کیش مهین پیمبر شد

دگر به رأی منیر امیر لشکر غرب

معسرات وی از هر جهت میسر شد

بنای خیر هر آنکس نهاد زنده بماند

از آنکه نام نکو در جهان مصدر شد

همیشه تا که بود نام علم در عالم

هماره تا که درخشنده خور ز خاور شد

ز حادثات زمان رکن او مشید باد

سپند دیده بد خواه او بمجمر شد

نگاشت خامه غیرت ز بهر تاریخش

(چنین بنای ز احمد امیر لشکر شد) ۱۳۴۱"

در پانویس آورده است که مصرع "بخون آل علی خاک و خشت اوست عجبین" اشاره به شهادت مرحوم آقا سید حسین کزازی است.

(۱۵)- در "سالنامه اداره معارف کرمانشاهان- راپورت ۱۳۰۵" در ذیل عنوان "بنای مدرسه احمدیه" اشاره به کمیسیونی دارد که در دوره ریاست شادروان مزین الممالک (۱۲۹۷شمسی) طی سیزده جلسه با تصویب شش ماده تصمیم به انجام هر شش اتخاذ نمود، که از آن میان پنجمین ماده مربوط به ترسیم نقشه است:

"این کمیسیون در سیزده جلسه راجع به مواد ذیل اقداماتی نمود:

اولاً- وجوهی که در عهد حکومت آقای حاج امیر نظام بنام مریشخانه گرفته شده برای بنای مدرسه تخصیص داده شود. (این وجه فعلاً در بانک شاهی است و به مبلغ هزار و هشتصد تومان بالغ می گردد)

ثانیاً- راجع به اخذ قیمت آجرهایی که از کاروانسراهای عتیق برده و به مصرف رسانیده اند.

ثالثاً- راجع به وجوهی که از بابت اعانه نزد حاج ملا طاهر صراف جمع

آوری شده بود.

رابعاً- تقاضای یک قطعه از اراضی موقوفه دولتی از وزارت جلیله معارف برای محل مدرسه.

خامساً- ترسیم نقشه مدرسه.

سادساً- مطالبه بقیه وجوه اعانه متقبل از اشخاص.

اگر چه این کمیسیون موفقیتی حاصل نکرد و کمیسیون بعدی هم که در ۱۲۹۹ تشکیل شد بدلیل کودتا تعطیل گردید، اما کزازی در سال ۱۳۰۰ شمسی توانست کمیسیون دیگری تشکیل دهد و اهداف فوق را به مرحله اجرا در آورد.

۱۶- در مصاحبه ای که در این خصوص با جناب آقای مهدی مکرری دبیر قدیمی انجام شد، ایشان اظهار داشتند:

" دبیرستان را (معمار مخصوص) که از معماران مشهور و پر کار آن زمان است ساخته است. " که البته وی احتمالاً معمار و استاد کار و در واقع اجرا کننده نقشه بنا بوده است.

۱۷- آقای عبدالحسین سلطانی در تاریخ ۱۳ اسفند ۱۳۰۴ وارد کرمانشاه گردید در دوره ریاست ایشان دبستان ملی سلطانی تأسیس شد و بنای مدرسه سنقر به اتمام رسید. چون ساختمان مدرسه احمدیه به اتمام نرسیده و از اوایل ریاست مرحوم سید کاظم خان بهبهانی متوقف شده بود در زمان تصدی آقای سلطانی اولاً تعمیراتی از بنای مدرسه به عمل آمد؛ ثانیاً تلی از خاکروبه که تقریباً هشت متر ارتفاع داشت و در جلوی بنای مدرسه بود برداشته شد، ثالثاً قسمت جلو مدرسه را با شرایطی به دو نفر از تجار واگذار نمودند که سر در جلوخان و داکاین و ابنیه قسمت شمالی مدرسه را بنا کردند؛ چون در اوضاع محاسباتی و بودجه و غیره اختلافاتی پیش آمده بود، آقای سلطانی در ۲۸ آذر ۱۳۰۶ به طهران احضار گردید. (سالنامه دبیرستان شاپور کرمانشاه- سال تحصیلی ۲۰-۱۳۱۹، صص ۲۳ و ۲۴)

۱۸- همانطور که گفته شد چون طبقه فوقانی این ساختمان از بین رفته است، تعیین فرم و چگونگی اتاقها و سالن مقدور نگردید، اما خوشبختانه در یکی از اسناد آرشیو دبیرستان کزازی تعداد مغازه ها و اتاقها مشخص گردیده است: متن سند مذکور:

(وزارت جلیله معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه)

(اداره معارف و اوقاف کرمانشاه) مینوت اعلان

دو دانگ مشاع از یک دستگاه ساختمان جلوی مدرسه شاپور واقع در خیابان شاپور که کل شش دانگ دارای هشت باب مغازه در طبقه اول و پنج باب اطاق و یک سالون بزرگ در طبقه فوقانی و متعلق به این اداره است به نحو مزایده به اجاره داده می شود طالبین می توانند به محل مزبور رفته ملاحظه کنند که تمام عمارت مزبور نوساز و مطابق اسلوب جدید با مراعات تمیزی و استحکام ساخته شده و دارای مستأجرین جزء

است شرایط اجاره از این قرار است مدت اجاره کمتر از سه سال و بیش از پنج سال نخواهد بود اشخاصی که اجاره هر سال را قبلاً پردازند مقدم هستند و مستأجر باید ضامن بدهد مضمون پیشنهاد باید قطعی و بدون قید باشد طالبین پیشنهادات خود را از این تاریخ تا ده یوم دیگر سر بسته به عنوان اداره معارف ارسال و یوم یکشنبه ۲۷ مرداد ماه جاری دو ساعت قبل از ظهر با حضور هر کدام از پیشنهاد دهندگان که حضور یافته اند پیشنهادات واصله مفتوح خواهد شد.

(آرشیو اداره آموزش و پرورش استان کرمانشاه - پرونده دبیرستان کزازی - سند شماره ۲)

(کپی دستنویس اصلی سند فوق در آخر مقاله ضمیمه میباشد)

۱۹- آرشیو اداره آموزش و پرورش استان کرمانشاه - پرونده دبیرستان کزازی - سند شماره ۷۲

متن سند چنین است:

" وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه اداره معارف و اوقاف کرمانشاهان شماره ۹۳۶ عطف به مرقومه شماره ۱۹۵۰/۳۰۹۴۲ [مورخ] ۳۱۵/۱۲/۱۳ تلواً صورت برآورد و قیمت چهار دانگ داکاین جلو دبیرستان و مخارج تخریب و تبدیل آنرا به پنج اطاق و یک سالن نقاشی که به مبلغ ۸۴۸۴۵ ریال بالغ است تقدیم میدارد.

کفیل معارف و اوقاف کرمانشاهان - ابراهیم پارسا "

(کپی دستنویس اصلی سند فوق در آخر مقاله ضمیمه میباشد)

۲۰- قبل از تخریب سردر ورودی دبیرستان شاپور سابق، قسمت ورودی دارای در چوبی بزرگ و محکمی بود که به یک راهرو به مساحت تقریبی ۳ × ۸ متر باز می شد؛ در قسمت چپ همان راهرو پلکانی وجود داشت که به طبقه فوقانی منتهی می شد؛

این طبقه مشتمل بر چند اطاق بود که یکی از آن اطاق ها به مساحت تقریبی ۴ × ۶ متر محل آزمایشگاه علوم شیمی و فیزیک و طبیعی بود که برای تدریس عملی آن علوم به دانش آموزان، وسایل لازم از قبیل میکروسکوپ و قرع و انبیب و غیره را دارا بود. کتابخانه دبیرستان هم با تقریباً پانصد جلد کتاب در همین طبقه قرار داشت. (مصاحبه با آقای پرویز خدیوی؛ پدر نگارنده که از محصلین قدیمی این دبیرستان بوده اند)

۲۱- آرشیو اداره آموزش و پرورش استان کرمانشاه - پرونده دبیرستان کزازی - سند شماره ۶۸ (کپی لیست مخارج در آخر مقاله ضمیمه میباشد).

از تاریخی که در پائین شرح مخارج ساختمان درج گردیده است به نظر می رسد ساختمان در آن سال (۱۳۱۵) مورد تعمیرات کلی قرار گرفته است؟ یا آنکه جهت قیمت گذاری (قیمت چهار دانگ داکاین) در آن تاریخ صورت مخارج آورده شده است؟

۲۲- در مورد سالن دبیرستان در " سالنامه دبیرستان شاپور کرمانشاه "

چنین آمده است:

" شرح بنای سالن از ضمیمه سالنامه سال ۱۳۱۲-۱۳ و ۱۳۱۳-۱۴ وزارت فرهنگ اقتباس نموده در پائین درج می شود:

ساختمان سالن دبیرستان شاهپور کرمانشاه در طرف مغرب ساختمان فعلی دبیرستان قطعه زمین گودی موجود که قریب ۴ متر از سطح حیاط پائین تر واقع شده و منتهی الیه زمین مزبور غیر محصور و به اصطبل متصل بود و به واسطه نداشتن دیوار و اتصال به اصطبل وضع نامطلوبی داشت تا اینکه در موقع تشریف فرمایی جناب آقای حکمت وزیر فرهنگ در مرداد ۱۳۱۲ به کرمانشاهان ضمن بازدید دبیرستان وضعیت نامطلوب آن مورد نظر واقع و مقرر فرمودند برای تکمیل ساختمان دبیرستان که فاقد سالن است سالن نسبتاً وسیعی در این محل بنا شود- ساختمان سالن مزبور از روز ۱۶ تیر ماه شروع گردید و با صرف مبلغ ۴۷۸۸۵ ریال در تاریخ ۲۰ دیماه ۱۳۱۴ خاتمه یافت. " (سالنامه دبیرستان شاهپور کرمانشاه سال تحصیلی -۱۳۱۹ ۲۰، صص ۲۶ و ۲۷) (۲۳)- این فضای جنبی در ابتدا مسقف نبوده است، تاریخ این تغییر و مسقف نمودن آن معلوم نگردید اما مسلم آنست که تا سال ۱۳۲۸ که پدر نگارنده در آن مشغول تحصیل بوده است، هنوز سقفی نداشته و به صورت روباز باقی بوده است:

" در ورودی بزرگ قسمت جنوبی سالن نمایش ابتدا به راهرویی باز می شد که در سمت راست آن در اصلی ورودی به سالن قرار دارد و در امتداد آن پس از چند متر حیاطی با فضای باز به مساحت تقریبی ۲۰ متر مربع وجود داشت که در قسمت غربی حیاط نیز اطاقی به مساحت ۴ × ۳ متر ساخته شده بود که در سالهای ۱۳۲۸ و قبل از آن مدتی کلاس ششم ادبی قرار داشت. این اطاق از طریق راهرویی به پشت سن نمایش راه داشت؛ ولی اینک سقف آن حیاط را پوشانده و به شکل فعلی در آورده اند. "

(۲۴)- سالنامه دبیرستان شاهپور کرمانشاه سال تحصیلی -۱۳۱۹ ۲۰، صص ۲۹ و ۳۰

(۲۵)- همان، صص ۲۹ و ۳۰

(۲۶)- همان، ص ۱۵

(۲۷)- همان، ص ۲۴

(۲۸)- با وجود جستجو در مدارک و اسناد مربوط به دبیرستان کزازی در هیچ جا، مطلبی که اشاره ای به چگونگی تغییر نام دبیرستان از "شاهپور" به "کزازی" کرده باشند پیدا نشد؛ دیران قدیمی و معمرین شهر نیز تاریخ دقیق این تغییر نام را به خاطر نیاوردند.

اما خوشبختانه با بدست آوردن کارنامه تحصیلی برخی از محصلین قدیمی این دبیرستان و مقایسه آنها تاریخ نسبتاً دقیق این تغییر نام به دست آمد. کارنامه های مورد بررسی عبارتند از :

۱. کارنامه آقای پرویز خدیوی (پدر نگارنده) که در سال ۱۳۲۸ از این دبیرستان فارغ التحصیل شده و در آن تاریخ نام دبیرستان هنوز " دبیرستان شاهپور " بوده است.

۲. کارنامه آقای سهراب خدیوی (عموی نگارنده)؛ این کارنامه که مربوط به سال تحصیلی -۱۳۳۱ ۱۳۳۲ است، نام " دبیرستان کزازی " را بر خود دارد. بنابراین تغییر نام در سال ۱۳۲۹ و یا ۱۳۳۰ انجام شده است.

به جهت احتراز از اشتباهی که ممکن است به دلیل تشابه اسمی روی دهد باید نکته ای را یادآوری نمود:

همانگونه که قبلاً اشاره شد در دهه ۳۰ بخشی از حیاط دبیرستان را برای احداث دبیرستان دیگری از آن جدا نمودند، این دبیرستان جدید را " دبیرستان شاهپور " نامگذاری کردند که نباید با دبیرستان مورد نظر ما که در طول زمان نامهای " احمدیه "، " شاهپور " و " کزازی " بر آن نهاده شد اشتباه گردد. در واقع پس از تغییر نام دبیرستان از " شاهپور " به " کزازی "، نام شاهپور را این بار بر این دبیرستان تازه تأسیس که در آن اختصاصاً رشته ریاضی تدریس می شد نهادند؛ که نگارنده خود دوره متوسطه را در آن گذرانید. بعدها نام این دبیرستان نیز از " شاهپور " به " شهدای انقلاب " تغییر داده شد؛ متأسفانه در این دبیرستان حادثه ای دلخراش روی داد و در اثر اصابت موشکی از سوی رژیم جنایتکار بعثی به کلی ویران شد و بسیاری از دانش آموزان بیگناه قربانی این فاجعه شدند.

(۲۹)- سالنامه اداره معارف کرمانشاهان، راپورت ۱۳۰۵، ص ۵.

(۳۰)- متن این نامه که به امضای بیش از دویست و پنجاه نفر از معلمین و محصلین قدیمی و دیگر فرهنگیان کرمانشاه رسیده است، چنین است: " جناب آقای سید محمد خاتمی ریاست محترم جمهوری اسلامی ایران: با سلام، عرض ادب و دعای خیر ضمن احترامات فائقه، با الهام از منویات پیامبر گونه امام راحل (ره) و تبریک و تهنیت انتخاب حضرت عالی با پشتوانه عظیم مردمی ریاست جمهوری و خدمات ارزنده و درخور ستایش حضرتعالی در امور فرهنگی به استحضار می رساند؛ ساختمان فعلی دبیرستان کزازی کرمانشاه اولین دبیرستان این استان و استانهای مجاور که قدمت تاریخی و فرهنگی دارد با همت و دست توانای رادمردی وارسته، فرهنگ پژوه و مبارز از سلاله پاک پیامبر اکرم (ص) و از تبار و دودمان علمای دین و سادات حسینی که به حق کاری حسینی کرد به نام " سید حسین کزازی " در هشتاد سال قبل بنا نهاده شد. نامبرده برای تحقق بخشیدن به این رسالت مهم از بذل آنچه داشت دریغ نکرد و سرانجام جان خویش را بر سر این هدف مقدس نهاد. به حقیقت می توان گفت این بنا در کرمانشاه و غرب کشور سمبل فرهنگ نوین در گذشته و تندیس آزادگی و فداکاری برای نسل حاضر است و از قداست خاصی در نظر مردم اصیل منطقه برخوردار می باشد

و حتی به عنوان بنایی اسطوره ای از آن یاد می شود که تا امروز اینگونه محکم و استوار در برابر طوفان سهمگین حوادث تلخ و شیرین ادوار تاریخی با الهام از پایداری بنیانگذارانش ایستادگی نموده و در طول این مدت همواره کانون بسط و توسعه دانش و پیش و جایگاه و مأمونی برای پژوهشگران و دانش اندوزان بوده است. به باور ما فرهنگیان این شهر، اگر حمل بر اغراق گوئی نشود این بنا بخش مهمی از هویت فرهنگی این خطه را تشکیل می دهد که اگر روزی خدای ناکرده مورد تجاوز و تخریب قرار گیرد در واقع هویت فرهنگی مردم این دیار مورد تجاوز قرار گرفته است؛ چه این تخریب به نام بازسازی باشد یا هر نام دیگری فرق نمی کند. روی سخن ما با مسئولین محترم و دلسوز این دیار است؛ آیا زمانی که تکه سفالی شکسته و یا سکه ای مفرغی در شمار آثار فرهنگی - ملی یک قوم و یا یک ملت ثبت می شود و هزینه های گزاف صرف جمع آوری و نگهداری آن می گردد و همچنین میلیونها ریال به مرمت و نگهداری پلی کهن در دورترین کوره راه های متروکه اختصاص می یابد که اقدامی شایسته و بحق نیز می باشد چگونه است به این بنا با این اعتبار فرهنگی و قدمت تاریخی توجهی درخور نمی شود و با عنوان افزایش فضای مسجد جامع به رغم کمبود فضای آموزشی تخریب و انهدام آن مطرح می گردد؟! و این امر در حالی صورت می پذیرد که امام راحل (ره) همواره فرموده اند "مساجد را مدرسه کنید" که این مهم نشان از اهمیت تعلیم و تعلم در نظام مقدس جمهوری اسلامی دارد. اقدام به تخریب بنای دبیرستان کزازی با این اعتبار غنی فرهنگی و قدمت تاریخی، زبانی است به هویت فرهنگی و تاریخی کرمانشاه که جبران نمی شود؛ بنایی که با خون زنده یاد "شهید سید حسین کزازی" آزاد مردی از تبار پیامبر اکرم (ص) که نسل بیستم امام حسین (ع) است آبیاری شده و بر بنیان های حقیقت استوار گردیده است. بحق به سبب وجود این بنا بود که فرزندان این مرز و بوم از مکتبهای تاریک و دخمه های مرطوب و غیر بهداشتی نجات یافتند و با تلاشهای "شهید کزازی" با جدیدترین روش زمان به تعلیم و آموزش در این مکان پرداختند.

در خاتمه تقاضای ما از جناب عالی و دیگر مسئولین محترم این است: عنایت فرموده این ساختمان به شکل اصیل و قدیمی خود حفظ و اگر نیازی به مرمت دارد تعمیر و بازسازی گردد که این اقدام شایسته و بحق نه تنها موجب خرسندی و دلگرمی ما فرهنگیان است بلکه رضایت خاطر اکثریت قاطع این شهر را به دنبال خواهد داشت و در نزد خداوند بی اجر نخواهد ماند. فرهنگیان شهرستان کرمانشاه

(بایگانی میراث فرهنگی کرمانشاه - پرونده دبیرستان کزازی)

لازم به ذکر است که در تاریخ ۲۷ / ۱۱ / ۷۷

نامه ای نیز از سوی بازماندگان و نوادگان کزازی به وزیر آموزش و پرورش

مبنی بر حفظ و مرمت بنای مذکور ارسال گردیده است که رونوشت آن به شماره ۸۹۴۷ در آرشیو میراث فرهنگی کرمانشاه بایگانی است.

فهرست منابع :

- آرشیو اداره کل آموزش و پرورش استان کرمانشاه -
- آرشیو سازمان میراث فرهنگی و گردشگری استان کرمانشاه -
- بدرود یاران دبیرستان کزازی، ولی رضائی، هفته نامه صغیر غرب ، شماره ۱۹۳ ، ۲۱ شهریور ۱۳۷۳
- تاریخ مفصل کرمانشاهان، ج ۴ ، محمد علی سلطانی ، مؤسسه فرهنگی - نشر سها ، تهران ، ۱۳۷۳
- سالنامه اداره معارف کرمانشاهان - راپورت ۱۳۰۵ ، سید عبدالحسین - سلطانی ، مطبوعه شرکت سعادت - کرمانشاه
- سالنامه دبیرستان شاهپور کرمانشاه - سال تحصیلی ۲۰-۱۳۱۹ ، چاپخانه - شرکت سعادت ، کرمانشاه
- قوانین و نظامنامه ها - احصائیه مدارس و مکاتب ، احصائیه اعضاء و مستخدمین - وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه ، چاپخانه فردوسی ، ۱۳۰۶
- کلیات آثار سید عبدالکریم غیرت کرمانشاهی ، با حواشی و تعلیقات به - اهتمام سید محمد حسین غیرت ، شرکت چاپخانه فردوسی ، تهران ، ۱۳۳۸
- مدارس جدید در دوره قاجاریه ، اقبال قاسمی پویا ، مرکز نشر - دانشگاهی ، تهران ، ۱۳۷۷
- مدارس و مراکز آموزشی در سال های ۱۳۰۰ - ۱۳۲۰ ، زهرا مساوات - فصلنامه معماری و فرهنگ ، شماره ۱۵ و ۱۶ ، ۱۳۸۲
- معماری نیکلای مارکف ، ویکتور دانیل - بیژن شافعی - سهراب - سروشپانی ، انتشارات دید ، تهران ، ۱۳۸۲
- (یادداشت های پرویز خدیوی (دستنویس) -

مصاحبه ها :

آقایان بهزاد یدالله - خدیوی پرویز - خدیوی سهراب - مکرری مهدی

مآخذ نقشه ها :

آرشیو میراث فرهنگی کرمانشاه ، طرح مرمت و احیاء دبیرستان کزازی . کرمانشاه (پژوهشکده معلم) ، شرکت هفت طرح هگمتانه

مآخذ عکس ها :

- "عکس شماره ۱: از سالنامه دبیرستان شاهپور کرمانشاه. سال تحصیلی ۱۳۱۹، ۲۰
- عکس شماره ۲ و ۳: از کلیات آثار غیرت
- "عکس شماره ۴: از مقاله "بدرود یاران دبیرستان کزازی
- عکس شماره ۱۵: از کتاب "جغرافیای تاریخی و تاریخ مفصل کرمانشاهان"
- عکس شماره ۱۶ و ۱۷: از نگارنده